

Oppfølging av særlig verdifulle
kulturlandskap i Sør-Trøndelag

RAPPORT:

OPPDAL KOMMUNE

Innhold:

- Beskrivelse av kommunen
- Dindalen
- Vamran - Åmotsdalen
- Vinstradalen
- Aalbu – Vognill - Vang

www.fylkesmannen.no/kulturlandskapsprosjektet

FYLKESMANNEN I SØR-TRØNDELAG
Avdeling for landbruk og bygdeutvikling

Fylkesmannen i Sør-Trøndelag

Avdeling for landbruk og bygdeutvikling

Statens Hus

7468 TRONDHEIM

Besøksadresse: E. C. Dahls gate 10

Tlf: 73 19 90 00

postmottak@fmst.no

www.fmst.no

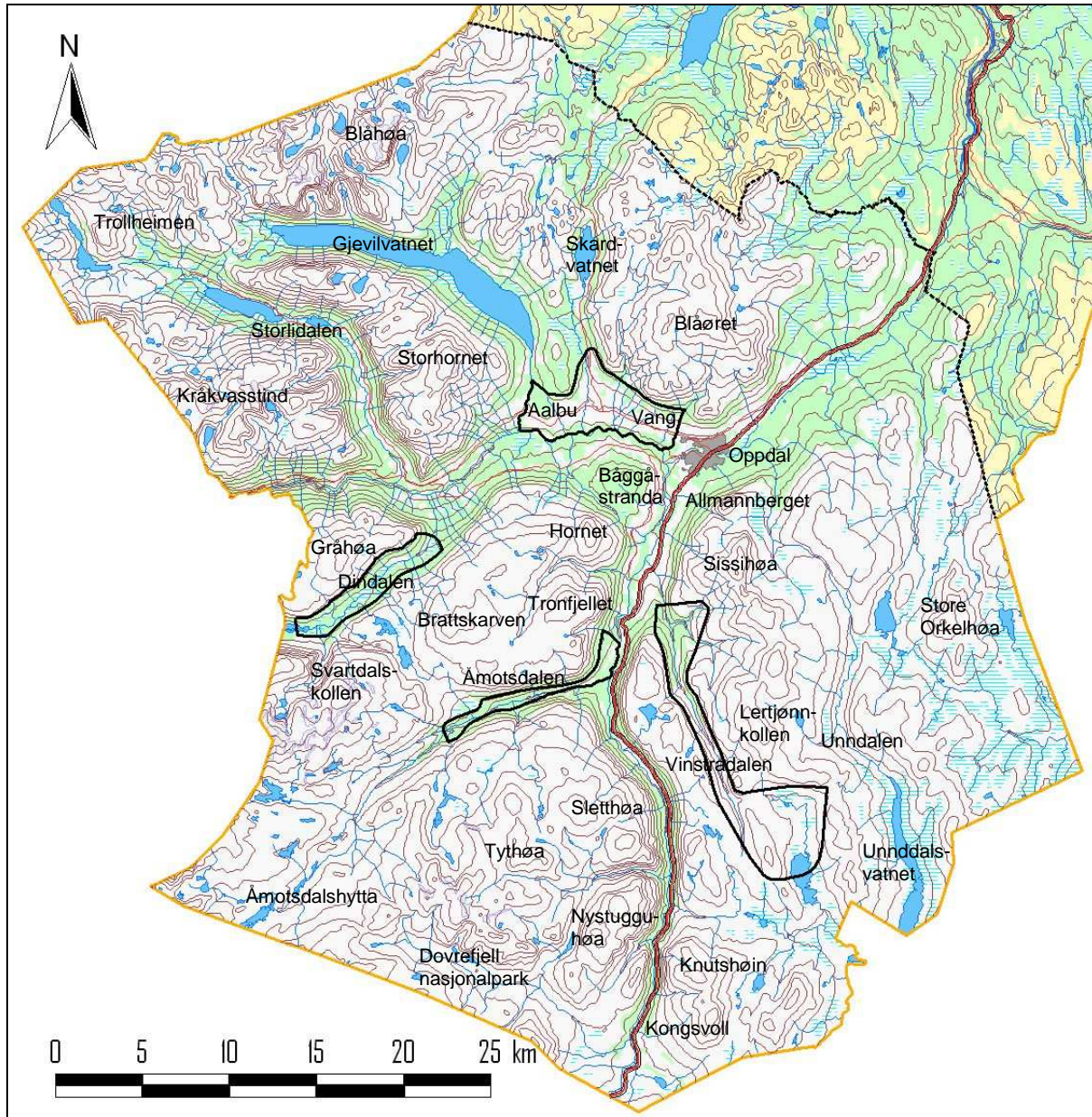
TITTEL Oppfølging av særlig verdifulle kulturlandskap i Sør-Trøndelag. Rapport: Oppdal kommune	DATO 21.02.2006
FORFATTER Vigleik Stusdal	ANTALL SIDER 47
PROSJEKTLEDER/-ANSVARLIG Laila Marie Sorte/Per Joar Gunnes	STIKKORD Kulturlandskap Oppdal
UTGITT AV Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, avdeling for landbruk og bygdeutvikling	

Innhold

1	Beskrivelse av kommunen	1
2	Dindalen	5
3	Vamran – Åmotsdalen.....	13
4	Vinstradalen	23
5	Aalbu – Vognill – Vang	33
6	Kilder.....	47

1 Beskrivelse av kommunen

Oppdal grenser til Holtålen og Rennebu i tillegg til Hedmark, Oppland og Møre og Romsdal fylker, figur 1. Oppdal kommune har et samlet areal på 2 273 km². Folketallet var per 1.1.2005 6 473 personer (SSB 2006). Tallet har de siste sju årene gått oppover og det regnes med en fortsatt vekst etter de beregninger som er gjort av SSB. Kommunesenteret heter Oppdal, som bygda. Viktige næringer i Oppdal er landbruk, steinindustri og turisme.

Figur 1. Kart over Oppdal kommune. De undersøkte områdene er omrisset med sort linje. Kartdata: Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, Statens kartverk/tillatelsesnr. MAD 12002-R127454.

Antall sysselsatte i primærnæringene er 14,1 % som er 1 % under gjennomsnittet for fylket (SSB 2006). Antallet sysselsatte i sekundærnæringer er ca 2 % flere enn gjennomsnittet i fylket (SSB 2006). Det er kun 2,8 personer per km² og andelen bosatt i tettbygde strøk er 57 %, mot gjennomsnittet for fylket på 75 % og for Melhus kommune 54 %.

I forbindelse med turisme er det utviklet et unikt treskjærermiljø for å utsmykke hytter og servicebygg i tilknytning til turisme. Det er tradisjoner som er holdt levende i mange generasjoner som nå har fått en renessanse. Lafting og bruk av tre betyr mye for arbeid og avsetning av skogsvirke i kommunen og nabokommunene. Oppdal er et knutepunkt mellom vest og øst, sør og nord. Handel og samferdsel er ofte siamesiske tvillinger og betyr mye for å få til levedyktige sentra.

Det er flere store verneområder i Oppdal. For de som trekker ut fra Oppdal sentrum er det alle seterdalene og de store fjellområdene som imponerer. Flere av seterdalene har fortsatt aktiv setring med mye dyr om sommeren og skiturister om vinteren. Oppdal er da også en stor saukommune med ca 45 000 dyr i fjellet på sommeren. Men de aller fleste turister trekkes til Oppdal for å stå på ski. Her konkurrerer Oppdal med de beste i landet og utlandet. For å utvikle dette tilbudet videre er det svært viktig for Oppdal å ta vare på det fortrinn som de har med jordbruk inntil skiløypene og turområdene, et levende landbruk som en fin ramme omkring de tilbud som folk ellers ønsker å bruke. Særlig for å få til helårsaktiviteter er det nødvendig å bruke landbrukets kulturlandskap som arena og ramme omkring tilbudene. ”Prospektkortet” og opplevelsen blir ikke den samme uten fjøs, dyr og velpleide marker.

Berggrunnen i Oppdal er svært variert med dypbergarter som trondhemitt/gabbro, sure og basiske vulkanitter i veksling og glimmerskifer i nord og øst. I vest er det glimmerskifer og glimmergneis, kvartsskifer og omdanna sedimentære bergarter og gneiser.

Jordbruksarealet er på 73 417 dekar ved siste søknadsomgang for produksjonstilskudd (31.07.05), med 271 søkere. 123 bruk hadde storfe, av disse var det 105 som hadde melkekyr (SLF). Antall melkeprodusenter har gått ned med 9 fra året før og antall melkekyr er redusert med 47 til 1948. I 1995 var det over 347 som søkte om produksjonstilskudd og derav 150 med melkekyr. Det er en nedgang på ca 30 % i antall bruk som driver med melkeproduksjon (SLF). Antall melkekyr har i samme periode blitt redusert med 58 kyr som tilsvarer en reduksjon på ca 3 %. Reduksjonen i antall melkekyr i hele fylket er i samme periode på omlag 18 %. Det var 173 besetninger med sau i 1995 (SLF), og i 2005 er tallet 135. Totalt på beite i 1995 var det 44 356 sau og lam og i 2005 var tallet 44 008 fra 136 besetninger. Sauetallet er stabilt, men en liten nedgang i totalantall. I 2003 var antall vinterfora sauer på sitt høyeste med over 20 000 dyr.

Oppdal har det største jordbruksarealet i fylket og mye av det er egna til beiting. Sauen er nødvendig for å beholde det landskapet Oppdal nå er kjent for å ha. For å holde et åpent kulturlandskap fra dalen og til fjellet inkludert seterdalene er det nødvendig med beiting i utmarka så vel som på innmarka. Kombinasjonen mellom drift av setra og tilbud til turister er det tradisjon for og det bør være den beste måten å utvide gårdens inntektsmuligheter på. Etterspørselen etter det ekte og opprinnelige er økende og dette må en derfor bygge videre på.

Økt produksjon er ofte basert på innkjøpte innsatsfaktorer, som kunstgjødsel, sprøytemidler og kraftfôr. Høyere produksjon per enhet har ført til at en har økt produksjonen på et mindre antall dyr og areal. Færre dyr, mindre behov for grovfôr og for beitearealer har ført til at mye jord har gått ut av produksjon. Der arealet er lite og dårlig arrondert er det vanskelig å høste med store, moderne maskiner, slik at disse arealene blir liggende brakk. Flere mindre bruk er mer eller mindre gått ut av produksjon fordi det er for lange avstander og for vanskelig å høste.

Når dyra forsvinner blir behovet for driftsbygningen borte, driftsveier og utgarder forfaller, noe som fører til at en del av den særprega bygningsmassen og skifteinndelinga forsvinner. Det åpne landskapet forsvinner og blir bevokst med kratt, og etter hvert tett skog. For å holde kulturlandskapet åpent er det behov for beitende dyr. Mjølkekyrne må nødvendigvis være i nærheten av driftsbygningen, men ungdyra, sauene, hestene og kjøttfeet kan flyttes og beite i andre områder enn i nærheten av husa.

Det kulturlandskapet vi har fått er en følge av en villet politikk; noe som vi har fått med på kjøpet, men som vi allment ikke setter pris på. Når naturen tar tilbake arealet blir det biologiske mangfoldet endret, antall arter blir færre og mye kulturhistorie forsvinner. Dette er verdier som oppfattes å tilhøre allmennheten og som landbruket har et ansvar å holde i hevd. Når kulturlandskapet endres så radikalt, forsvinner mye av grunnlaget for vekst i andre næringer, så som turistnæringa med tilhørende ringvirkninger.

I dette prosjektet vil en forsøke å vise hvilke verdier som en har innenfor de områder som er valgt ut og hva som skal til for at en fortsatt kan ta vare på disse. Hva som er mulig å ta vare på er opp til den enkelte grunneier og de som har interesser i områdene. Noe av pengene som er med i grunnlaget for inntekter i landbruket, blir nå kanalisert slik at de kan være med å stimulere til å holde prioriterte områder i kulturlandskapet i hevd.

Undersøkellesområdene

På et møte mellom representanter fra prosjektet og Oppdal kommune 11.11.03, ble det besluttet å arbeide videre med følgende sju områder som utgangspunkt: Aalbu – Vognill – Vang, Vamran – Åmotsdalen, Dindalen, Vinstradalen, Båggåstronda, Klevgardan og Gjevillvassdalen m/Rensbekksætra og Vassendsætra. Etter hvert ble det klart at det ikke var kapasitet til å arbeide med så mange områder i hver kommune, så det ble bestemt å redusere antallet områder i Oppdal til de fire første.

Utvelgelsen av områder i prosjektet gir ikke en endelig oversikt over de mest verdifulle kulturlandskapene i kommunen. Andre områder kan også være særlig verdifulle kulturlandskap. Prosjektet er først og fremst en arbeidsmetode, der målrettet innsats mot enkeltområder er en sentral del i arbeidet for å oppnå maksimal effekt av de tiltak som settes i verk i kulturlandskapet.

Det ble avdekket store verdier i kulturlandskapet i Oppdal, og det er både svært mye tradisjonell bygningsmasse innenfor de undersøkte områdene og interessante vegetasjonstyper. Disse representerer en viktig del av kulturhistorien og er flotte elementer i kulturlandskapet. Samtidig er Oppdal variert og spennende og kan by på mange flotte opplevelser av kulturlandskap. Dessverre er en del av de mest verdifulle elementa i kulturlandskapet i begynnende forfall, men SMIL-midlene vil forhåpentligvis kunne bidra til at en anstendig del av denne arven bevares.

Dindalen er en åpen og vid seterdal med 13 stående setrer. De fleste er svært godt bevart, og seterområdet har et helhetlig og flott bygningsmiljø. Inngrepa er få, men gjengroing begynner å bli et problem i området. Dalen er et mye brukt turområde, og er lett framkommelig.

Vamran – Åmotsdalen omfatter en gårdsgrend med en tilhørende seterdal. Innenfor området finnes artsrik, gammel kulturmark, velbevarte smågårdsmiljøer, setermiljøer og utslåttområder. Åmotsdalen blir mye brukt i tursammenheng, og har et fint turterreng.

Seterområdene er i gjengroing og det kreves bevisst skjøtsel for å ivareta seterdalen for framtida.

Vinstradalen kan sies å være en representativ seterdal for sørlige, indre deler av Sør-Trøndelag. Gjennom langvarig og fortsatt tilnærmet "tradisjonell" bruk med både ku- og sauebeite, har en klart å opprettholde et mer eller mindre intakt seterlandskap med de ulike elementene godt ivaretatt. De gamle kulturmarkene utgjør nøkkelementer, sammen med seterhusene og steingjerdene og den gamle seterveien. Mange typiske seterbuer og tilhørende fjøs og høyløer, samt steingjerder er godt bevart på de fleste setervollene.

Aalbu – Vognill – Vang er del av et stort og helhetlig jordbruksområde med mange gamle tun. Slik landskapet ligger i dag er det forholdsvis lite berørt av moderne inngrep, og det har høy opplevd elde. Området er rikt på kulturminner i form av steingarder, gamle bygninger, gamle veger, råk og gravminner. Uggjødset, gammel kulturmark med et høyt artsmangfold finnes mange steder i området. På Aalbu finnes dessuten den truede arten Svartkurle. Alt dette gjør landskapet både unikt og spennende. Området er representativt for Oppdal som jordbrukskommune, og trues i dag først og fremst av nedleggelse og av mangelfullt planlagte utbygginger.

2 Dindalen

Befart: Primo august 2004

Hoh.: 750-1100 m

Beskrivelse av området

Dindalen er en seterdal som strekker seg sørvestover fra Drivdalen inn til Storvatnet på grensa til Møre og Romsdal fylke (Sunndal kommune), figur 2. Her ligger også Veggasætra, den innerste setra i undersøkelsesområdet. De fleste setrene ligger likevel i den nordligste halvdel av den vide dalen. Her finner vi (fra nord mot sør) Ratsætra, Nerholsætra, Strandsætra, Hammerbekksætra, Øyasætra, Holsætra, Isholsætra, Bøasætra, Uvsætrin og Jamsættersætra. Til sammen står i dag 13 enkeltsetrer i dalen. Ved Bøasætra ligger dessuten Dindalshytta tilhørende turistforeningen.

Det er svært liten høydeforskjell i dalen, som derfor er et lett turterreng. Den meste av stigningen er unnagjort allerede når man kommer til Holsætra. Deretter byr dalen på et jevnt og flatt terreng helt inn til Veggasætra. Skoggrensa går her opp mot 1100 moh, og dalen har et tynt skogdekke som først og fremst avgrenses til dalsidene. I dalbunnen er bare spredte bjørketrær, einer vier og dvergbjørk.

Berggrunnen i Dindalen består for det aller meste av gneis (NGU 2005). Omtrent mellom Hestengbekken og Jamsættersætra er det likevel et større felt hvor berggrunnen veksler mellom metasandstein, skifer, øyegneis, dioritt og gabbro. Ved Veggasætra finnes det i tillegg noe metasandstein og skifer. Dalen er preget av mye morenemateriale, som danner et tykt dekke i nedre del av dalsidene. I dalbunnen er det fra Holsætra og sørvestover mye breelvavsetninger, som delvis veksler med torv og myr.

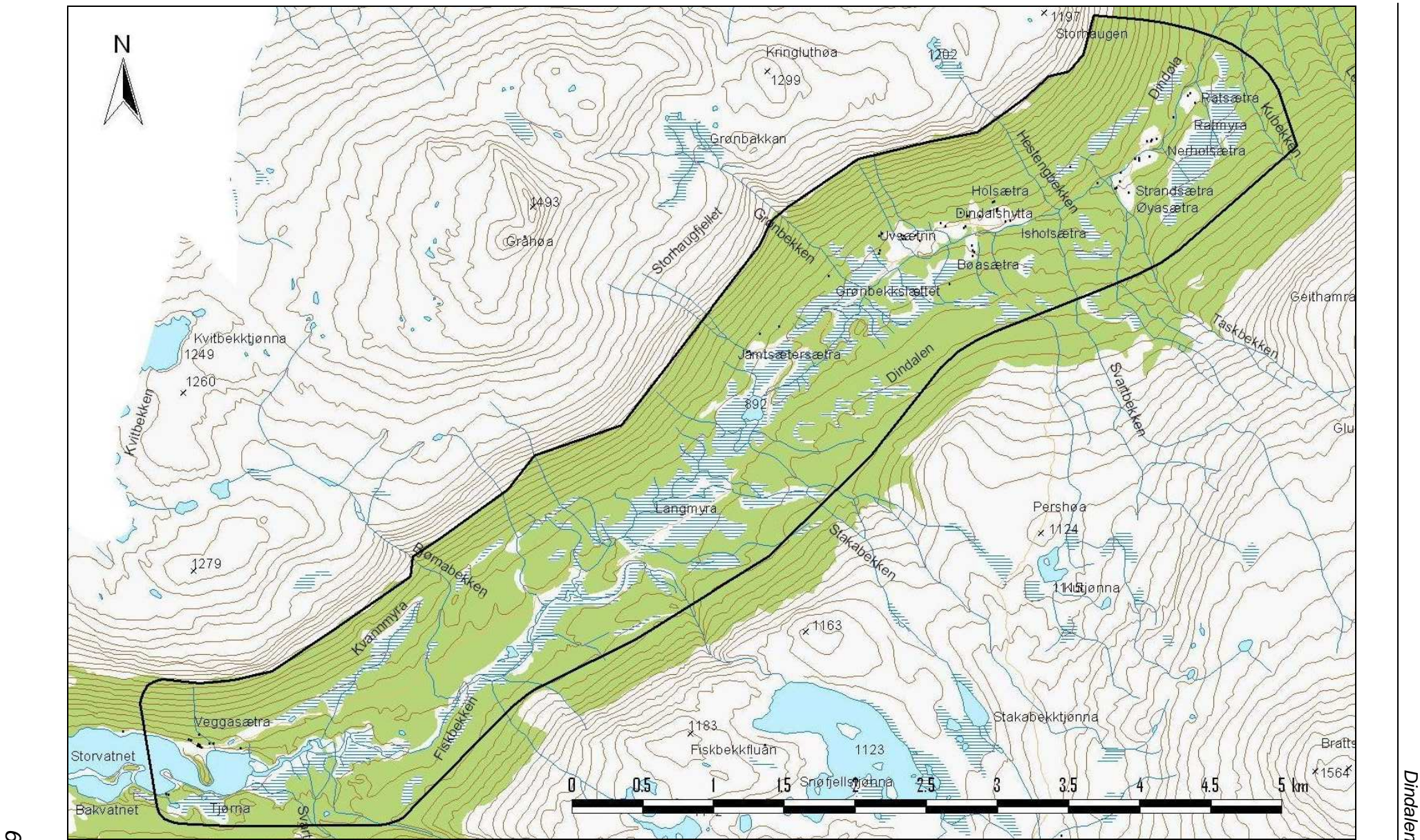
Nåværende og tidligere drift

Dindalen er en gammel seterdal med tradisjonelle enkeltsetrer. Nord i dalen er setrene samlet i en setergrend. Tidligere var det tradisjonell setring med kyr og produksjon av ost, rømme og smør på hver seter i dalen. På setervollene ble det tørket høy som ble oppbevart i høyløer til det kunne kjøres hjem på vinterføre. Flere steder i dalen var det dessuten store utslåtter, også her med egne høyløer. Disse slåtteområdene fantes først og fremst i den nordre dalsiden.

I dag er den tradisjonelle drifta lagt ned på de fleste av setrene. Veggasætra var i drift inntil nylig med produksjon av melkeprodukter for salg til turister. Uvsætra er den eneste setra med tradisjonell drift i dag. Der holdes kyr som beiter på setervollen og det produseres blant annet rømme for salg. Det er også servering på setra. Setervollene er for det meste åpne ennå, selv om drifta er lagt ned på de fleste av dem. Sau i utmark beiter imidlertid mye i seterområdene, og sankelaget slipper anslagsvis 2500 sau i området. Noen av de nederste setervollene høstes dessuten på moderne vis.

Biologisk mangfold

Dindalen er preget av tradisjonelle driftsformer og har mye gammel kulturmark, både setervoller og utslåtter. Man finner likevel ikke et like stort arts mangfold her som for

Figur 2. Kart over Dindalen. Det undersøkte området er omrisset med sort linje. Kartdata: Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, Statens kartverk/tillatelsesnr. MAD 12002-R127454.

eksempel i Vinstradalen. Dette henger sammen med at Dindalen ikke har det samme, høye kalkinnholdet i berggrunnen.

Beitemarka på Veggasætra ble undersøkt nærmere, figur 3. Denne var i drift som beite for kyr inntil nylig, og beites i dag av sau på utmarksbeite. Her finnes typiske kulturmarksarter som gulaks, legeveronika, ryllik, sølvbunke, engsyre, harerug, hårsveve, blåklokke, engkvein, smyle, raudsvingel, øyentrøst og småengkall. Fra fjellfloraen finnes mye fjellmarikåpe og fjelltimotei i enga. Selv om setervollen er åpen og godt nedbeitet, gror områdene rundt setra igjen. Dette henger blant annet sammen med at man ikke lenger tar ut ved til produksjon av blant annet ost på setrene.

Figur 3. På Veggasætra er setervollen bevart og har flere typiske kulturmarksarter. Vollen ligger vakkert til med utsikt vestover Storvatnet.

De andre setrene i området ligger på samme type grunn og omtrent i samme høyde som Veggasætra. Det antas derfor at vegetasjonen hovedsakelig er av samme karakter, det vil si med et typisk innhold av kulturmarksarter, men uten å være spesielt artsrik.

I tillegg til setervollene fantes det store utmarksslåtter. Disse ses i dag som åpnere løkker i lia, for eksempel Grønbekkenget, figur 4. Dette ses som en firkant i lia mellom Uvsætra og Jamsætersætra. Her finnes kulturmarksarter som sølvbunke, gulaks, tepperot, slåttestarr og finnskjegg. Slåtteløkka har hatt spredte bjørketrær, men i dag har gjengroing ført til at det også har kommet til en del vierkratt og småbjørk. Trolig kan løkka gjenopptas med godt resultat uten annet restaureringsarbeid enn hogst. Forholdene i lia er relativt fuktige.

Det foregikk også myrslått i området på det en kalte "starmyrer". Disse ble høstet annethvert år og ga da brukbar avling. Ved setrene fantes også inngjerda beiteområde, blant anna Kalvhåggån ved Holsætra.

Figur 4. Grønbekkenget ligger i ei vestvendt li omtrent midt i det undersøkte området. Selv om området er mye gjengrodd, kan man ennå tydelig se hva som har vært slått.

Kulturminner/kulturmiljøer

Setermiljøet i dalen er svært godt bevart med to intakte setergrender. Den ene består av Nerholsætra (to setrer), Strandsætra, Hammerbekksætra og Øyasætra, med Ratsætra like nordenfor, figur 5. Den andre består av Isholsætra (to setrer), Holsætra, Bøasætra, Skoglundsetra og Uvsætra. Veggasætra ligger mer for seg selv ved Storvatnet lengst inne i dalen, figur 6.

Figur 5. Nerholsætra har et flott, velholdt bygningsmiljø. Også de andre setrene her er forholdsvis godt bevart. I bakgrunnen den andre Nerholsætra og Strandsætra.

Figur 6. Veggasætra har et velholdt bygningsmiljø, blant annet med ”gammelosthus”. Vollen er åpen med steingard rundt, noe som gjør at setra fremstår som en svært godt bevart helhet.

På alle de stående setrene finnes flere gamle tømmerbygninger, og mange av dem stammer fra rundt midten av 1800-tallet. En del bygninger er i dag restaurert og de fleste er godt vedlikeholdt. Flere bygninger er i tillegg planlagt restaurert. På setrene var det vanlig å ha ”kjellerhus” der osten ble lagret. Flere av setrene har ennå ”gammelosthus”, og på østre Nerholsætra og på Veggasætra står to velholdte slike. Andre vanlige bygninger i setertuna er stue, fjøs, høyløe og ”kokhus”.

I mange av de gamle slåttene vises rester av høyløer. I Grønbekkenget finnes en høyløe hvor veggen fortsatt står. Den vesle slåttebua som står her er restaurert og velholdt, figur 7.

Figur 7. Slåttebua i Grønbekkenget er den best bevarte bygningen utenom setrene og er en viktig del av kulturlandskapet.

Utslåttene representerer en viktig del av jordbrukets kulturhistorie, og godt bevarte utslåttområder med høyløer og slåttebuer er verdifulle elementer i landskapet.

I Larsenget/Isholenga i lia nord for vestre Nerholsætra er det et sinnrikt grøftesystem som var laget for å drenere bort sigevannet fra slåttene. Dette er en interessant del av kulturmiljøet her. På Veggasætra er deler av setervollen inngjerdet med en solid steingard.

I dalen finnes det minst tre steder med fangstgraver, som er gravd ned i morenene. Fangstgravene finnes som komplekser der flere graver ligger samlet. Sporene etter disse er ennå tydelige, selv om de ikke er så dype lenger og er noe gjenvokst av dvergbjørk, lyng og einer. Også i fjellet er det spor etter tidligere fangstmetoder. På fjellet ble fangstgravene gjerne murt ned i urer. Mange av dem er i dag gjenfylt på grunn av en gammel lov som av sikkerhetshensyn krevde dette.

Landskapsopplevelse og tilgjengelighet

Dindalen er en rundt en mil lang dal som strekker seg sørvestover fra Drivdalen. Det er en typisk U-dal med en flat dalbunn som på det meste er over en kilometer brei. Dalsidene er ganske slake og lette å ta seg fram i, med unntak av dalens sørligste ende, som til gjengjeld reiser seg stupbratt under Blåfjellet. Dalbunnen er så å si uten helning og det går traktorveg i hele dalens lengde fram til Veggasætra, figur 8. Dette gjør at det er svært lett å ta seg fram, og dalen er derfor både velegnet og populær som turområde. Enkelte syklistene finner også forholdene egnet for en tur i Dindalen. Ved Fiskbekken er det satt opp en gapahuk for dem som ønsker å prøve lykken med fiskestanga.

Figur 8. Dindalen er åpen og bred med lite trevegetasjon. Terrenget er flatt og det går traktorveg i hele dalens lengde. Dette gjør at området er velegnet for turer både til fots og på sykkel.

Dindalen er storslått som naturlandskap, men uten seterdriften og den omfattende høstingen i området, ville dalbunnene for en stor del vært dekket av skog. Kulturpåvirkningen er derfor en premiss for at landskapet framstår som det gjør i dag. I dalsidene danner de gamle slåtteløkkene spennende formasjoner og mønstre, og gir dalen et spesielt preg.

Mellom Holsætra og Uvsætra ligger tykke avsetninger som danner hauger av relativt finkornet masse. Sandhaugene er tørre og har et relativt tynt vegetasjonsdekke med blant annet mye reinlav, og stedvis er sanden eksponert (blant annet på grunn av masseuttak til vegen). Disse haugene er med på å gjøre landskapet mer variert.

Setrene i området er velholdte og består for det aller meste av svært gamle bygninger. Sammen utgjør de et svært komplett og helhetlig setermiljø. Opplevelsesmessig har setermiljøa i Dindalen svært høy verdi, både på grunn av høy opplevd elde, godt vedlikehold og en helhet og kontinuitet over bygningsmasse og landskap som er sjelden å se i dag.

Både enkeltbygninger og hele setermiljøa er med på å skape landskapsopplevelsen her. De brunsvide tømmerveggene og de raggete torvtaka gjør at bygningene glir godt inn i landskapet. Samtidig skaper de en historisk stemning og forteller om bruken av området. Dindalen er godt egnet til historieformidling om utmarksbruken og seterlivet i tidligere tider. Her finnes jo de fleste elementene man forbinder med denne drifta. I tillegg er dalen svært lett tilgjengelig, bare et kvarters kjøring fra Oppdal sentrum til parkeringsplassen ved dalens inngang.

Inngrep og trusler

Det er gjort svært få inngrep i dalen som ikke direkte er knyttet opp til seterdrifta. Dette gjør at området preges av helhet. Veggen innover dalen er det mest markerte inngrepet, men den er av enkel standard og svinger seg innover dalen etter kurvene i terrenget. Det er satt opp få hytter i området, og de få som er har beskjeden størrelse. Hyttene finnes blant annet i Grendaenget like nord for Dindalshytta, ved Jamtsætersætra og ved Uvsætra.

Hyttebygging er i dag ikke noen trussel mot områdets kvaliteter, ettersom grunneierlaget ikke ønsker utbygging med flere hytter. Den største trusselen er derfor gjengroing og forfall av setermiljøa. Gjengroing har allerede ført til store forandringer i landskapet her, og spesielt de tidligere utslåttområdene er i gjengroing, som myrslåttene i dalbunnen og sletter og løkker i lia. Setervollene er i stor grad holdt åpne, men enkelte voller har fått et hyppig innslag av busker og kratt. Setervollene vil gro igjen i løpet av noen tiår dersom de ikke beites eller slås. Ettersom de fleste setrene er gått ut av drift, står det mange ubrukte bygninger på setrene som kan stå i fare for å forfalle. Høyløer i utmark er det lite igjen av, og de fleste er i dag allerede falt sammen.

Vurdering av området

Dindalen er en åpen og vid seterdal med 13 stående setrer. De fleste er svært godt bevart, og seterområdet har et helhetlig og flott bygningsmiljø. Inngrepa er få, men gjengroing begynner å bli et problem i området. Dalen er et mye brukt turområde, og er lett framkommelig.

Aktuelle tiltak/skjøtselsanbefalinger

Dindalen er et attraktivt utfartsområde hvor turgåere søker opplevelsen av fredelig natur og vakkert kulturlandskap kombinert med god framkommelighet. Området har et helhetlig seterlandskap med komplette setermiljøer og et åpent kulturlandskap. Viktige innsatsområder i Dindalen er å ta vare på disse kvalitetene ved å holde setervollene og områdene mellom setrene åpne, ta vare på bygningene og et representativt utvalg av andre elementer i landskapet og å legge til rette for ferdsel med tanke på å øke landskapsopplevelsen.

Flere setervanger og særlig områdene mellom setrene er i dag i gjengroing. Sau på utmarksbeite er ikke nok til å holde busker og kratt unna. Det er derfor ønskelig med en viss rydding av disse områdene. Tidligere ble det jo, i tillegg til beiting og slått, holdt åpent på grunn av et stort vedforbruk på setrene. Såpass nær skoggrensa går gjengroinga saktere enn i

låglandet, slik at mye fortsatt er åpent. Utgangspunktet for rydding er derfor godt. Skog og kratt trenger heller ikke ryddes så ofte som i låglandet for å holdes i sjakk. Det anbefales at man først og fremst konsentrerer innsatsen om setervangene. Disse områdene er viktigst for helheten i landskapet og for at setrene skal synes. Når setervangene er åpne, kan man gradvis utvide ryddingen til områdene mellom setrene, slik at man også for framtida kan se mellom dem. Dette er viktig for at sammenhengene og helheten i setergrendene skal holdes i hevd. Hvis områdene ikke gjerdes inn til beite slik at man sikrer et høyt nok beitetrykk, vil gjengroingen gå sin gang. Da kreves det rydding med jevne mellomrom for å holde landskapet her åpent. Konkrete råd om restaurering og skjøtsel av gammel kulturmark finnes i vedlegg I, kapittel 4 og 5.

Å ta vare på de gamle seterbygningene er nødvendig for å ta vare på autentisiteten i seterlandskapet. De representerer en viktig del av vår historie, og helhetlige setermiljøer uten vesentlige inngrep, som dette, er særlig viktig å ta vare på. Bygninger bør restaureres i samsvar med lokal tradisjon, det vil si med bruk av tradisjonelle materialer og metoder. Nybygging på setrene bør begrenses til et absolutt minimum, og eventuelle nye bygninger bør være av beskjedne størrelse, reist i tømmer og med torvtak. Mer om restaurering av bygninger og nybygging i seterlandskapet er beskrevet i vedlegg II.

Andre viktige elementer i landskapet er de gamle slåtteløkkene i lia, høyløer mm. I dag er det bare én slåttebu igjen, i Grønbekkenget. Denne er restaurert og bør ivaretas som et vitne om en vesentlig del av områdets historie. Det er imidlertid viktig å holde åpent rundt bua slik at den får stå i sine opprinnelige omgivelser. Deler av slåtteløkkene bør derfor ryddes for skog og kratt, slik at bua blir synlig også på avstand. Å holde åpen en slik gammel slåtteløkke vil være god historieformidling, særlig om den kan ivaretas sammen med slåttebu og høyløe. Skjøtselen av slåtteløkkene bør være enkel og begrenses til å holde busker og trær borte fra området. Ved også å restaurere høyløa, vil Grønbekkenget bli et komplett og unikt kulturmiljø, selv om slåttebua er forandret noe for fritidsbruk.

Landskapsopplevelsen i Dindalen er av stor verdi. Et godt tiltak vil være å tilrettelegge for ferdsel på en slik måte at natur- og kulturlandskapskvalitetene blir tydelige for flest mulig. Egnede tiltak her er informasjonsskilt ved dalens inngang der områdets historie og natur beskrives i korte trekk og med kart. Ved setrene kan det settes opp skilt som forteller om navn og faktaopplysninger som for eksempel bruk av ”gammalosthus”, utmarksslåtter, fangsgraver og lignende. Dette vil gjøre landskapet mer forståelig for flere, og man vil legge merke til ting man ellers ikke ville sett.

3 Vamran – Åmotsdalen

Befart: Primo august 2004

Hoh.: 600-1050 m

Beskrivelse av området

Undersøkellesområdet strekker seg fra gården Vamran og vestover Åmotsdalen til Tverråa ved Hellaugsætra, figur 9. Vamran ligger ved elva Driva, og er del av ei lita gårdsgrend med gårdene Høgvamran, Ivasengt, Vamran, Utem, Vammervollen og Vammervolltrøa. Området strekker seg herfra vestover til Stølegga, Stølgjerdet og Åmotsdalen.

Åmotsdalen er en tradisjonell seterdal hvor setrer og utslåtter ligger på rekke og rad, i hovedsak på nordsida av Åmotselva, som renner i bunnen av dalen. Mellom Åmotsdalen og Vamran ligger gårdene i de flatere partiene nær dalbunnen, med betydelige arealer også i de bratte liene.

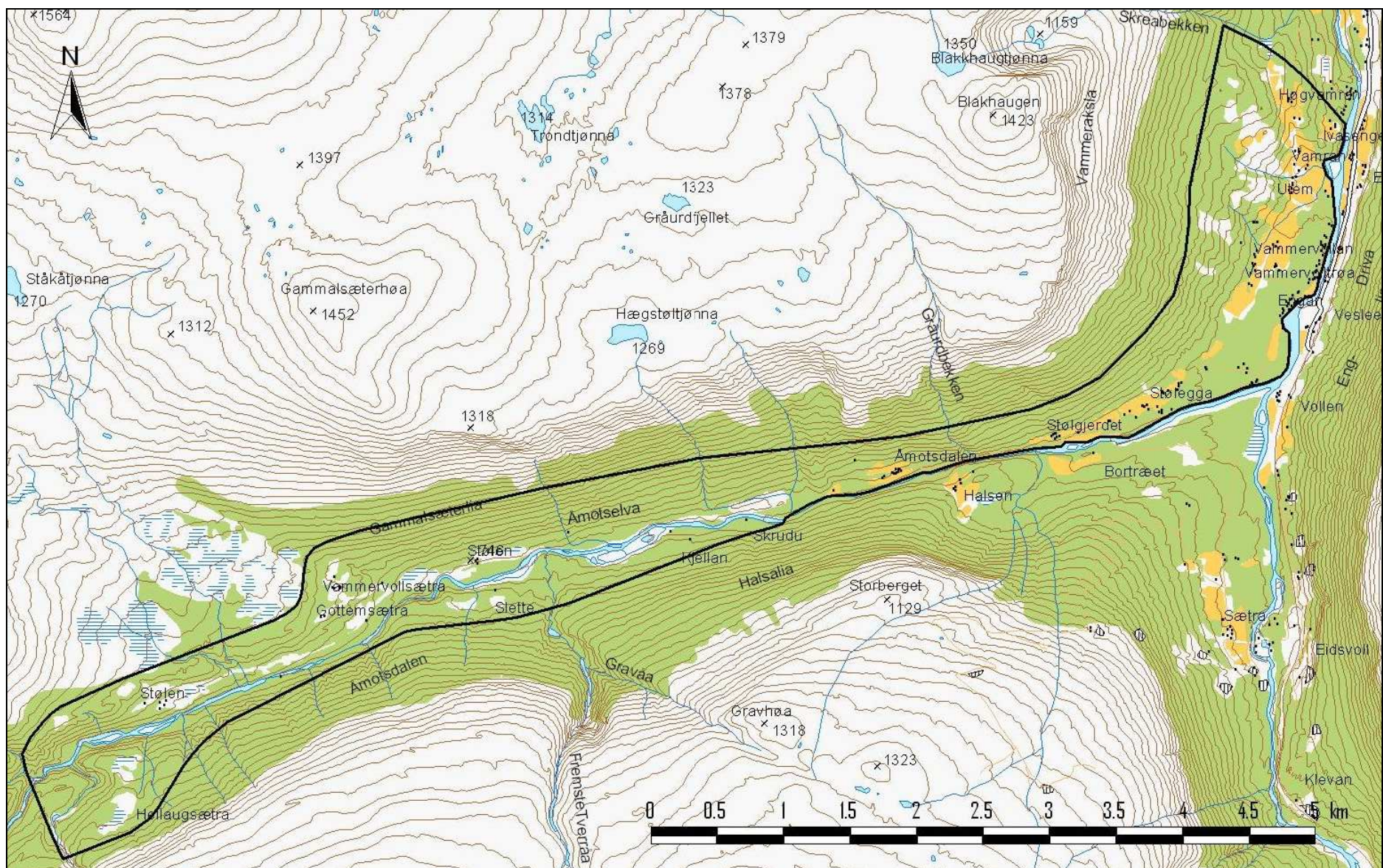
Området preges av bratte fjellside, som reiser seg 7-800 m opp fra den trange dalbunnen. Dette setter et tydelig preg på området, hvor nettopp dal og fjell er de viktigste trekkene i landskapet.

De flate partiene mellom Stølgjerdet og Vamran er dannet av breelvavsetninger. Også fra Skrudu og inn til Hellaugsætra er det mye breelv- og andre elveavsetninger. De fleste setrene er lokalisert til nettopp disse områdene. Ellers finnes et tykt morenedekke i dalsidene her ved setrene. Det tykke dekket avløses ellers av et tynnere morenedekke, som dekker det meste av arealet. Like nord for Vammervollsætra og den innerste Stølensætra finnes dessuten et større myrområde. Berggrunnen i Åmotsdalen består av gneiser og metasandstein (NGU 2005). På Vamran består berggrunnen for det meste av øyegneis, med innslag av kalkholdige bergarter.

Nåværende og tidligere drift

Gårdsdrifta i området er gammel, og selv småbruket Åmotsdalen er kjent fra så langt tilbake som 1620. Området utgjør en gårdsgrend med tilhørende seterdal. Tidligere var det både kyr og sauer på alle bruka, og om sommeren ble det setret i Åmotsdalen. Kyrne ble holdt på setrene og melket der for å kunne utnytte de gode utmarks- og fjellbeitene. Setervollene og slåtteløkker skaffet dessuten nødvendig tilleggsfôr til vinteren, og høyet ble lagret i løer i Åmotsdalen til det kunne kjøres frem på elveisen vinterstid.

For 30-40 år siden tok imidlertid seterdrifta slutt i Åmotsdalen, og store forandringer skjedde i kulturlandskapet over hele området. Drifta var ikke lenger så mangesidig, og de gamle slåtteområdene, både ved gårdsbruka og i seter dalen, gikk over til beitemark. Omtrent samtidig ble bruken av den beste og flateste jorda på gårdene intensivert ved hjelp av store maskiner og kunstgjødsel. Åmotsdalen var tidligere ganske åpen, men etter hvert som seterdrifta gikk tilbake fra begynnelsen av 1900-tallet, grodde mer og mer igjen, inntil det i dag bare er noen setervoller og større slåtteområder som er noenlunde åpne.

Figur 9. Kart over Vamran og Åmotsdalen. Det undersøkte området er omrisset med sort linje. Kartdata: Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, Statens kartverk/tillatelsesn. MAD 12002-R127454.

Biologisk mangfold

Vegetasjonen i området er undersøkt med tanke på å identifisere gammel kulturmark. På Vamran og Vammervollsætra ble noen arealer studert nærmere.

På Vamran er det større arealer med beitebakker i en sørøstvendt li, figur 10. Det meste av dette arealet er gammel slåtteng, og kan i dag klassifiseres som gammel kulturmark. Området er vår- og høstbeite for en stor sauebesetning, og fungerer dessuten som sommerbeite for 30-50 sau som holdes tilbake fra fjellbeitet. Det gjødsles ikke i beitet, som er velhevdet og har en artsrik vegetasjon rik på urter. Her finnes typiske kulturmarksarter som gulaks, engkvein, raudsvingel, sølvbunke, hundegras, blåklokke, føllblom, harerug, finnskjegg, kvitkløver, marikåpearter, vanlig arve, grasstjerneblom, raudkløver, raudknapp, engsyre, småsyre, småengkall, blåkoll, kvitmaure, fuglevikke, bleikstarr, ryllik, tiriltunge og karve. I tillegg finnes her en del bakkeseøte. Denne arten har blitt sjeldnere de siste åra, siden den er avhengig av et lavt vekstdekke med åpninger slik at frøa kan spire (Norderhaug et al. 1999). Den toårige bakkeseøta og har kortlivde frø, noe som gjør at få års avbrudd i drifta kan være nok til at den forsvinner. Dunkjempe, bakkeseøte og harerug er arter som trives best der det finnes litt kalk i jorda.

Figur 10. Utsikt over Vamran med elva Driva i forgrunnen. Den bratte, steinete enga som sees i bakkene her, er beitemark for sau. I denne artsrike, gamle kulturmarka vokser blant annet bakkeseøte.

I beitebakkene veksler vegetasjonen mellom knaussamfunn, tørrbakkevegetasjon og frisk mark. Selv om knauser og tørrbakker ofte har den mest interessante vegetasjonen, utgjør denne kulturmarka en svært verdifull helhet, med en variert og rik vegetasjon. Beitemarka er for det meste grunnlendt med spredte enkeltrær og treklynger, dessuten noen innslag av einer og småtrær. Det finnes rester av gammel kulturmark i lia også ovenfor de andre gårdene i området mellom Vamran og Stølegga. Vegetasjonsregistreringene på Vamran og befaring i området indikerer at det kan være verdifull vegetasjon også her, men det er avhengig av at vegetasjonene er velhevdet og ugjødslet. En definisjon av *gammel kulturmark* gis i vedlegg I.

Figur 11. Den gamle slåtteløkkja "Olaløkkja" er snart helt gjengrodd med kratt og kan bare anes som en lysning i skogen. Snart er det bare skiltet som kan fortelle at her en gang vært slått.

kratt av småtrær, brennesle og tyrihjelme. De andre vollene er mer åpne, og Vammervollsætra har en beitevegetasjon med blant annet gulaks, engkvein, raudsvingel, fjelltimotei, smyle, fjøllblom, fjellmarikåpe, blåklokke, ryllik, engsyre, engsoleie, grasstjerneblom, dessuten krekling og tyttebær. Her er også en god del eier, som er en vanlig i gjengroende beitemark.

Store, gamle trær finnes spredt over hele gårdsområdet, og er verdifulle innslag i kulturlandskapet, både for biologisk mangfold og for opplevelseskvaliteter. Det er stort sett bjørk som er vanlig her.

Seterdalen er for en stor del gjengrodd. Det som finnes av gammel kulturmark, ligger som rester i et ellers skogkledd dalføre. De åpne seterdalene var betinget av hogst (uttak av ved o.l.) kombinert med slått og nokså intensiv beiting. Mange av de tidligere setervollene og slåtteløkkene kan vi i dag bare ane som små lysninger i skogen, eller som tette kratt av ungskog, figur 11. Særlig slåtteløkkene har grodd raskt igjen de siste årene.

På nordsida av elva ligger Eggasætra, Vammervollsætra, Gottemsætra og Stølsætrane (med Jæresætra øverst), som alle har en tydelig setervoll, figur 12. Av disse er Eggasætra mest gjengrodd, med

Figur 12. Selv om gjengroing preger dalføret, er mange av setervollene i Åmotsdalen ennå åpne. Bildet viser Stølsætrane med Jæresætra fremst, hvor vierkrattet er i ferd med å bre seg ut over vollen.

På sørsida av elva er beitetrykket hardere enn på nordsida, noe som har bidratt til at gjengroingen av kulturmarka ikke har gått like langt her. Selv om utslåttene sakte men sikkert lukker seg, har området flere steder hagemarkspreg. Slette er et tidligere slåtteeområde på ca. 60 daa, som var dyrket og slått med hesteslåmaskin til 1960-tallet. Dette framstår ennå som et flott kulturlandskap, men er preget av gjengroing med einer fra kantene.

På oppslaget som markerer inngangen til Åmotsdalen landskapsvernområde, opplyses det at det skal være registrert sandfiol, bakkesøte, snøsøte, marinøkkel og fjellmarinøkkel på setervollene i dalen. Man ser imidlertid lite til disse artene på grunn av gjengroingen, selv om det fortsatt kan finnes rester av en mer artsrik vegetasjon her. Etter hvert som gjengroingen tiltar, vil disse lyskrevende artene forsvinne helt.

Kulturminner/kulturmiljøer

Det finnes en rekke gamle bygninger i området, både gårdsbebyggelse og seterbebyggelse. Vamran er slått sammen av tre tidligere småbruk, og tunet på Nestø står fremdeles komplett med stue, driftsbygning, stabbur og jordkjeller. Nær dagens tun står også en gammel stue og et eldhus. Alle bygningene står i dag, og holdes ved like. De gamle stuebygningene brukes som "gjestetuer". I bakkene finnes en tuft etter en høyløye. Alle de gamle bygningene er av laftet tømmer. De utvendige veggene har ikke kledning og er ikke behandlet. De har derfor fått en karakteristisk brunfarge der de har blitt brent av sola. Den nye driftsbygningen på Vamran har fått en mørk farge som minner om denne fargen, noe som medvirker til at den, tross sin størrelse, glir godt inn i bygningsmiljøet her. Et stykke oppe i lia går dessuten den gamle kongevegen forbi, og i kulturmarka finnes det flere små men godt bevarte rydningsrøysar.

Gamletunet på Vammervollen består av tradisjonelle bygninger i tømmer. Her står stue, fjøs, stabbur og eldhus. Bygningene ligger tett sammen i et velholdt tun. På Vammervollen ligger også murene av en gammel husmannsplass i lia mot vest. Husmannsplassen blir i dag holdt åpen med beitedyr. Noen av de gamle slåtteeområdene til gården vises også i lia, og her finnes en liten stubb steingard. Mot utmarka mot elva (i øst) finnes også et par hundre meter steingard.

Stølegga og Stølhaugen er to småbruk som ligger tett ved hverandre. Bare Stølegga er i drift, men bygningene er intakte på begge bruka. Den eldste delen av Støleggstua er fra 1860, det samme gjelder det eldste stabburet her. Stua på Stølhaugen er innkledd og rødmalt, men er av eldre dato. Tett ved stua står et gammelt stabbur med torvtak, og dessuten den gamle driftsbygningen. Mellom de to tuna ligger det en stor rydningsrøys, og i bakken nord for tuna ligger det flere. Innmarka på Stølhaugen er inngjerdet av en kraftig steingard, som delvis også har fungert som rydningsrøys.

Gården Åmotsdalen har et komplett bygningsmiljø med to stabbur, eldhus, kårstue, stue, fjøs med låve, bastu, smie og melkebu/snekkerbu, figur 13. I tillegg er enga rundt holdt i hevd med noe slått og beiting, slik at gården framstår som et unikt og høyst bevaringsverdig kulturmiljø. Det meste av bygningsmassen er i laftet, ubehandlet tømmer, og alle bygningene står fremdeles. Det er gjort tilpasninger til mer moderne jordbruksdrift på noen av husa, men bygningsmassen framstår som tradisjonell og helhetlig. Flere av uthusa er imidlertid i begynnende forfall på grunn av manglende vedlikehold, og det haster å få tatt vare på dem. Gården hadde tre engsletter på sørsida av Åmotselva, Slette, Kjellan og Skrudu. På alle disse står det høyløe, men de begynner å forfalle. Tidligere hadde gården også kvern i en bekk nær

Figur 13. Åmotsdalen gård ligger i ei bratt li ved inngangen til Åmotsdalen. Gården er et helhetlig kulturmiljø av stor verdi.

Figur 14. Eggasætra er den nedreste setra i dalen. Selv om stua er tatt vare på, er fjøset og setervollen i forfall.

tunet og i en bekk ved Bekkeslette. Åmotsdalen er, med tun, innmark, utmark og høyløer, et av de best bevarte tradisjonelle småbruka i fylket.

Eggasætra er i dag den nederste setra i dalen, figur 14. Den ligger for seg selv, med seterstua helt inntil veggen, med fjøset og en høyløe nedenfor. Stua er i tømmer med torvtak, og holdt i god stand. Fjøset og løa er i bindingsverk og fjøset mangler i dag tak.

Litt lenger inn i dalen ligger Vammervollsætra og Gottemsætra. På Vammervollsætra er det satt opp ny seterbu, men to av de opprinnelige bygningene på setra er godt vedlikeholdt, blant annet er torvtaka restaurert. Tømmeret er også i god stand. Et stykke bortenfor disse ligger en større løe i bindingsverk, som i dag er i begynnende forfall. Gottemsætra har en lav og lang seterbu med torvtak, men der veggene er kledd inn med plater. Fjøset står det i dag bare att grunnmuren av. Mellom disse to setrene er det en noenlunde sammenhengende setervoll.

Ennå lenger inne i dalen ligger Stølsætrane, med Jæresætra øverst og Stølhaugsætra nederst. Stølhaugsætra har en nyere seterbu/hytte, og ligger som et rom i skogen, tett omkranset av skog, og med en inngjerdet voll. Jæresætra er bygningsmessig velholdt, og her står fire relativt velholdte bygninger i tømmer. Høyløa har bevart et flott torvtak, mens de andre bygningene har fått tradisjonell, blank, bølgeblekk på taket. Seterstua er lav men stor, og har hele fire piper. Vollen her er fremdeles åpen, selv om det gror igjen med einer og andre busker, særlig fra kantene.

Jæresætra oppleves ennå som et godt bevart setermiljø. Rundt flere av setervollene finnes steingarder, men disse er i dag så nedgrodd at de knapt synes.

Hellaugsætra ble kjøpt til gården Vamran i 1955. Tidligere har det vært både vanlig kusetter, reinsdrift, værhavn og oksehavn her. Seterbua er fra slutten av 1930-tallet og holdt i god stand. Setervollen er delvis inngjerdet med steingard, og det finnes dessuten et steinfjøs her. Taket er imidlertid rast sammen. For å komme inn til setra følger man en delvis steinsatt, gammel seterveg.

Fra Åmotsdalen går det en gammel seterveg helt inn til Stølsætrane. Veggen er ikke vedlikeholdt de siste 30 årene etter at seterdrifta ble lagt ned i dalen. Tidligere hadde den kjerrevegstandard, mens den i dag bare egner seg å gå til fots på.

Landskapsopplevelse og tilgjengelighet

Undersøkelsesområdet Vamran – Åmotsdalen ligger innrammet av fjell i et markert landskapsrom. Fjellformasjonene er ganske avrundete, noe som gir et mykt preg over landskapet. De store landskapsformene gjør at alt annet i føles smått, og det er en spesiell opplevelse å ferdes her. Dette er også med på å skape helhet og sammenheng.

Gårdene ligger i et delvis tradisjonelt, delvis moderne jordbrukslandskap og er rike på kulturminner. Særlig gir Vamran (inkludert Nesto og Høgvamran) og Åmotsdalen gård landskapet et historisk sus. Vamran er flott med de store arealene med gammel kulturmark, sammen med et harmonisk bygningsmiljø, og Åmotsdalen gård med det helhetlige og tradisjonelle bygningsmiljøet, der det kroner over den bratte innmarka.

Naturen i Åmotsdalen er stoslagen, og kommer først til sin rett når man finner et egnet utsiktssted, figur 15. Dette er imidlertid blitt vanskelig på grunn av gjengroingen av de tidligere åpne seterområdene. Mellom Åmotsdalen gård og Stølsætrane er det nesten som å gå gjennom en tunnel av tett bjørkeskog, som bare av og til brytes opp av glenner i form av gamle slåtteløkker, setrer, myrer og naturlige lysninger. Lenger opp i dalsida tar furuskogen over og dominerer. Setrene ligger som rom i skogen, som bindes sammen av setervegene. Uten disse kulturlandskapselementene hadde landskapsopplevelsen vært langt fattigere.

Åmotselva renner mektig i dalbunnen, jevnt over i strie stryk, men også med roligere partier. Den er med på å skape liv og helhet i landskapet. Avsetningene fra istida i form av breelavsetninger og ikke minst moreneryggene, setter sitt klare preg på landskapet her. Flere steder har grus og sand blitt naturlig eksponert som sår i markoverflaten.

Åmotsdalen er et mye brukt turområde på grunn av gode stier og vakkert natur- og kulturlandskap. Der det tidligere var slåtteløkker og lignende, er det satt opp skilt som navngir stedet. Her dukker navn som (fra øst mot vest) Heggstølen (med Klævste'n), Skrustølen, Tverrgardsætra, Olaløkkja, Nestusetervangen, Skreddarvangelin og Andreasvangelin opp, i tillegg til de tidligere nevnte setrene. På Tverrgardsætra er det restaurert ei lita bu til overnatting med bål- og rasteplass utenfor. Restaureringsarbeidet er gjort av Storskrymtens spaserklubb, som også holder stiene i området åpne. Mange går tur inn hit fra parkeringsplassen like vest for Stølgjerdet. Litt før Tverrgardsætra er det dessuten en trimpost.

Turistforeninga har også merkete stier i området, og Åmotsdalshytta ligger innerst i Åmotsdalen, en dagsmarsj mot vest.

Figur 15. På sitt beste er naturen i Åmotsdalen storslagen. Dalen er et mye brukt turområde, blant annet går stien til Åmotsdalshytta her. Gjengroinga har imidlertid gjort at det er vanskelig å finne gode utsiktspunkter og langs store deler av vegen går turen gjennom tett skog.

Åmotsdalen landskapsvernområde ble opprettet i 2002 for å ”ta vare på et særpregede natur- og kulturlandskap med tilhørende plante- og dyreliv der seterbebyggelsen og kulturminner utgjør en vesentlig del av landskapets egenart”. Landskapsvernområdet omfatter 13 km² og dekker de 10 fremste kilometerne av dalen. Området er en del av en samlet verneplan for Dovrefjellområdet, som er Norges største sammenhengende verneområde med et totalareal på 4365 km². Åmotsdalen landskapsvernområde grenser inntil Dovrefjell-Sunndalsfjella nasjonalpark.

Inngrep og trusler

Det undersøkte området har få inngrep og fremstår som helhetlig. På Vammermoen finnes det likevel et byggefelt, som er relativt godt skjult av de omkransende furuvollene. På noen av brukene er de lokale bygningstradisjonene ikke videreført i nyere boliger og driftsbygninger. Dette gjør sammenhengen mellom fortid og nåtid mindre tydelige.

I dalmunningen til Åmotsdalen er det i sør et stort skiferanlegg. Dette påvirker landskapet i undersøkelsesområdet i relativt liten grad, siden det ikke er så synlig herfra. Fra E6 er det derimot et stort og svært synlig inngrep med stor negativ effekt på landskapsbildet.

De største truslene mot området kulturlandskapskvaliteter er gjengroing av gammel kulturmark og forfall av tradisjonelle bygninger. Gjengroinga har allerede skapt store forandringer i dalføret, og uten tiltak varer det ikke lenge før også de siste setervollene vil være gjengrodd. Også liene ovenfor gårdene vil kunne stå i fare for å gro igjen, men ennå er ikke dette noe stort problem. Særlig på Åmotsdalen gård står verdifulle bygningsmasse i fare

for å bli ødelagt, og på setrene er det først og fremst uthusene som er truet av forfall. Strakstiltak er nødvendig for å bevare Åmotsdalen gård og flere av seterbygningene.

Vurdering av området

Området Vamran-Åmotsdalen omfatter en gårdsgrend med en tilhørende seterdal. Innenfor området finnes artsrik, gammel kulturmark, velbevarte smågårdsmiljøer, setermiljøer og utslåttområder. Åmotsdalen blir mye brukt i tursammenheng, og har et fint turterreng. Seterområdene er i gjengroing og det kreves bevisst skjøtsel for å ivareta seterdalen for framtida.

Aktuelle tiltak/skjøtelsesanbefalinger

For å ta vare på de store kulturlandskapsverdiene i Vamran-Åmotsdalen, må området forvaltes med tanke på biologisk mangfold, kulturmiljøer, framkommelighet og landskapsbilde. Da kan landskapskvalitetene sikres også for framtidige generasjoner.

Det største biologiske mangfoldet i området finnes på Vamran. Her er det et stort, sammenhengende beiteareal som tidligere har vært slåtteng (rundt 100 daa?). Beitemarka er artsrik og velhevdet og bidrar til et flott landskapsbilde, sammen med annen kulturmark i lia. Det biologiske mangfoldet kan ivaretas med fortsatt skjøtsel gjennom beiting. Det er imidlertid viktig at arealet ikke gjødsles og at beitetrykket er sterkt nok. Ved beitesesongens slutt skal beitemarka ha et tett og kort grassjikt. Arter som bakkesøte er avhengig av kontinuerlig og god nok skjøtsel og drar fordel av at det skapes spirehull gjennom beiting. Råd for skjøtsel av gammel kulturmark er gitt i vedlegg I, kapittel 5. Fra og med 2005 gis det tilskudd på 250 kr/daa for skjøtsel av verdifull, gammel kulturmark gjennom beiting. For slått er satsen det dobbelte.

Når det ryddes i gammel, artsrik kulturmark er det viktig at vegetasjonen ikke blir skadet ved barmarkskjøring og annen slitasje. Rydding bør derfor foregå om vinteren på frossen mark. Bruk av maskiner må i sommersesongen begrenses til et minimum, da dette ellers vil kunne forandre konkurranseforholdene i beitemarka. Alt avkappet materiale må fjernes til et egnet sted hvor det kan brennes eller lignende. Råd for restaurering av gammel kulturmark er gitt i vedlegg I, kapittel 4. Det kan søkes SMIL-midler fra kommunen blant annet til rydding og inngjerding av gammel kulturmark.

Åmotsdalen er for en stor del gjengrodd, men med setervanger som for det meste fortsatt er åpne. Med tanke på biologisk mangfold, landskapsbilde og framkommelighet, bør man derfor sørge for at disse fortsatt holdes åpne. På nordsida av elva er de gamle slåtteløkkene grodd igjen, og bare setervangene er att av det åpne landskapet. Det som fortsatt er åpent er derfor særlig viktig å ivareta. Både Eggasætra, Vammervollsætra, Gottemsætra og Stølensætrene er i dag i begynnende gjengroing, verst er tilstanden på Eggasætra. Alle setrene krever øket skjøtsel for at de skal holdes åpne også i framtida. Den gamle slåttenga Slette på sørsida av elva trenger også tilsvarende skjøtsel for å holdes åpen. Først og fremst må det ryddes for einer, vier og oppslag av bjørk, som ellers vil fortrenge den åpne gras- og urtevegetasjonen i løpet av ikke altfor mange år. Uten kraftigere beiting enn sau på utmarksbeite vil det kreves slik rydding med jevne mellomrom. Det er viktig at alt avkappet materiale fjernes fra skjøtelsområdet og plasseres eller helst brennes på et egnet sted. Mer om rydding og skjøtsel av gammel kulturmark finnes i vedlegg I, kapittel 4 og 5.

Både den eldre gårdsbebyggelsen i området, som på Vamran og Åmotsdalen gård, og setrene er flotte kulturmiljøer som er vel verdt å ta vare på. Særlig representerer Åmotsdalen gård et unikt kulturmiljø. Som innfallsport til Åmotsdalen er gården dessuten et svært viktig trekk i landskapet her, og tiltak her må ha høyeste prioritet. De mange bygningene på gården har i dag behov for vedlikehold. Å restaurere gården vil kreve store ressurser, men man bør gjøre mye for å ivareta dette bruket, som har så stor betydning for landskapsopplevelsen i dalen. Restaurering og vedlikehold bør utføres i tråd med retningslinjene i vedlegg II. Det kan søkes SMIL-midler gjennom kommunen til slikt restaureringsarbeid. Eldre bebyggelse er verdifulle elementer også på de andre gårdene i området, og understreker identitet og sammenheng. Man bør ta vare på så mye som mulig av det gamle, og sørge for at ny gårdsbebyggelse tilpasses lokal tradisjon. Sauefjøsset på Vamran er her et godt eksempel på hvordan en ny, stor bygning kan tilpasses lokal byggeskikk slik at den glir inn i det tradisjonelle kulturmiljøet i området. Mer om tilpasning av nye bygninger i kulturlandskapet er å finne i vedlegg II.

Seterstuene holdes for det meste i hevd som fritidsboliger og sankehytter. Andre bygninger på setrene står imidlertid i fare for å forfalle, selv om mange i dag har blitt restaurert og framstår som velholdte. Det som gjør setrene så verdifulle i kulturlandskapssammenheng, er samspillet mellom de ulike bygningene og setervangen rundt, og ikke bare enkeltelementene. Det er derfor svært viktig å rette innsatsen mot setra som kulturmiljø. Dette inkluderer vedlikehold av stue, fjøs, høyløe, setervang, steingarder m.m.

For framkommeligheten er det viktig at vegen gjennom dalen ryddes og holdes åpen, slik det blir gjort i dag. Oppsetting av skilt med navn på gamle slåtteløkker og seterområder er også et eksempel til etterfølgelse, som gjør det langt mer interessant å ferdes i dalen. Opplysninger om tidligere tiders drift kan også være med på å øke landskapsopplevelsen for dem som ferdes i området. Særlig ville en tiltrettelegging med informasjonsskilt og rasteplass ved Åmotsdalen gård være positivt, særlig for dem som ikke er i stand til å ta seg lenger innover i dalen, men som likevel vil oppleve en perle av et kulturmiljø.

4 Vinstradalen

Befart: Primo august 2004

Hoh.: ca. 750-1450 m

Beskrivelse av området

Vinstradalen med Vetlevonin og Elgsjølægret ble plukket ut som et av de tretten høyest prioriterte kulturlandskapa i Sør-Trøndelag i forbindelse med *Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap i Sør-Trøndelag* (Liavik 1996). Området er nå med i prosjektet *Oppfølging av særlig verdifulle kulturlandskap i Sør-Trøndelag* fordi man ønsker å følge opp med skjøtselsanbefalinger og for å se på utviklinga i området siden midten av 1990-tallet. Mye av innholdet under er hentet fra Liaviks rapport. For nærmere kildehenvisninger, se denne.

Vinstradalen er en sørgående sidedal til Drivdalen. Dalen er en trang V-dal med bratte dalsider og med en canyon nederst i dalen. Lossætrin og Melisætrin ligger ved innfallsporten til Vinstradalen høyt oppe på et platå i fjellsiden ovenfor skoggrensen. Vinstradalssetrene ligger spredt lenger ned i dalsidene, enkeltvis og i klynger, innover dalen, figur 16. Nedre deler av Vinstradalen ligger i fjellbjørkeskogsbeltet, mens sørlige deler av Vinstradalen og innover mot Vetlvonin ligger i lågfjellet.

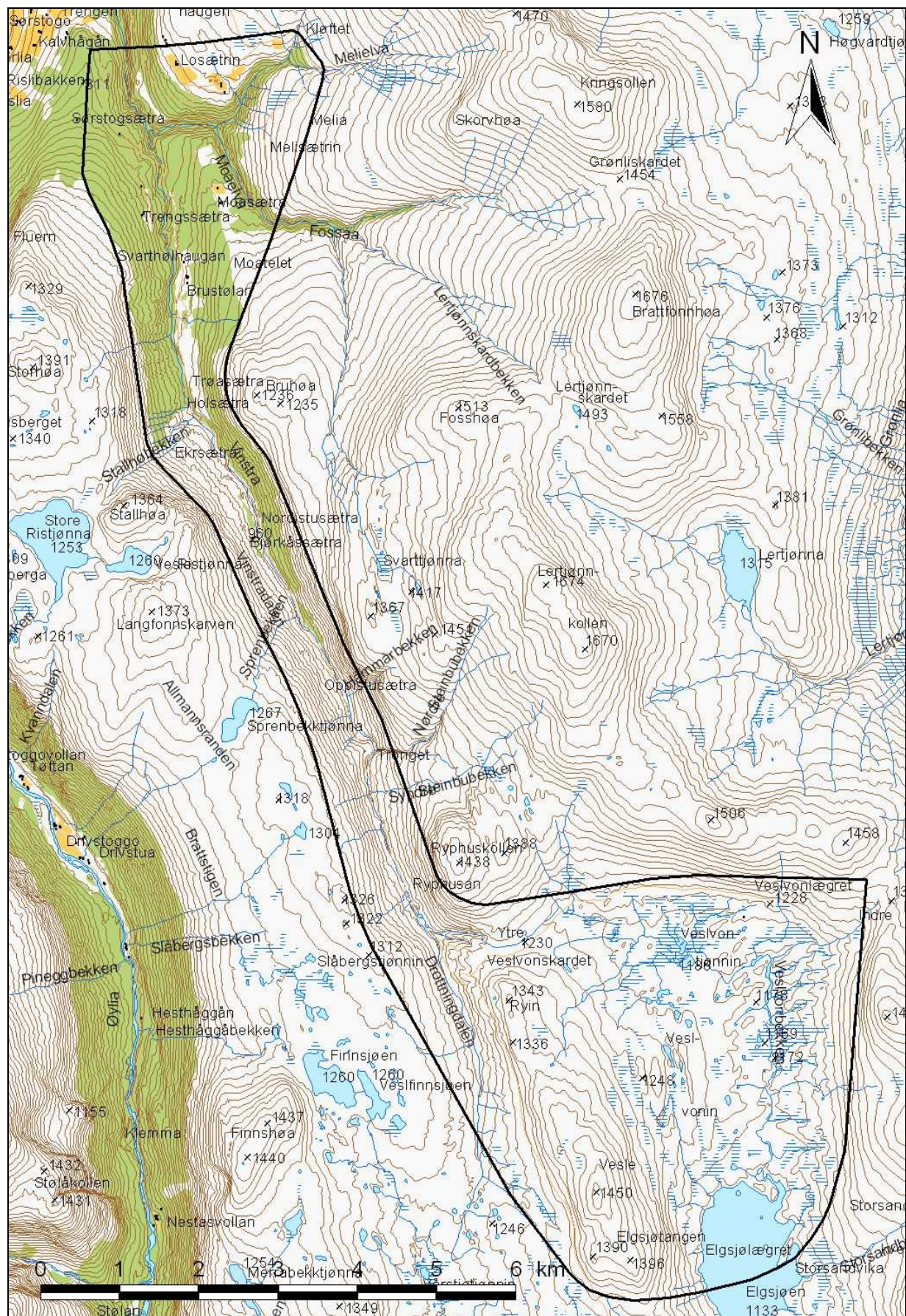
Geologisk består Vinstradalen for det meste av kambrosiluriske bergarter. Berggrunnen er delt omtrent nøyaktig langsetter elva Vinstra. På vestsiden består berggrunnen av kalkspatholdig fyllitt, granatglimmerskifer, garbenskifer og gneis. På østsiden mellom Trøasætra og Ryphussætrene av grønn gråvakke og leirskifer. Fra Trøasætra og nordover dominerer vulkansk breksje, siltstein og gråvakke. Disse bergartene gir et næringsrikt jordsmonn ved forvitring. Vinstradalen har i øverste del av dalsidene for et tynt dekke av morenemateriale, men i dalbunnen er det flere steder tykke morener, særlig lengst nord.

Det er funnet svært mange mineraler i Vinstradalen, hvorav flere er svært interessante. Av disse kan nevnes daviditt, diopsid, grüneritt, malachitt, rutil, uvaroitt, vesuvianitt, artinitt, hexahydritt og nesquehonitt. Artinitt er i Norge kun funnet i Vinstradalen.

Deler av området er viktig for villreinen, med trekkveier, samt et viktig snøfonn-område i nær tilknytning til området. nord for Elgsjøen forekommer et regionalt verdifullt våtmarksområde med høyt innslag av hekkende våtmarksfugler.

Nåværende og tidligere drift

Vinstradalen ble ryddet av gårder nede i Drivdalen. Seterbruket og høsting av fjellengslettene skjedde i Oppdal trolig ved den enorme gårddeling og påfølgende økning i husdyrantall som foregikk omkring år 1600 og i de etterfølgende 30-40 år. Først ryddet en slåtteland. Etter 1650, begynner seterbruk å nevnes i jordeboken. Brustølen i nedre deler av Vinstradalen er muligens opprinnelig seter som også lenge før gårdelingen har vært slåtte- og havningsbruk. Brustølen ble bygslet som engslette på 1600-tallet med navnet Brustølen. Idag er det seks seter her. Melia ble også trolig tidlig tatt i bruk som seter. Etter et opphold, ble de igjen tatt i bruk som seter på slutten av 1600-tallet.

Figur 16. Kart over Vinstradalen. Det undersøkte området er omrisset med sort linje. Kartdata: Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, Statens kartverk/tillatelsesnr. MAD 12002-R127454.

I eldre tid var de feite havneganger i Sørfjellene også nyttet av driftefe. Denne driftehavning var knyttet til visse lægerplasser spredt etter dalførene. På hver lægerplass var det en enkel bu, som regel av stein. I disse buene holdt gjeteren til i havningstiden, og driftefet ble holdt samlet rundt lægerplassen. Vetlvonslæget, sør-øst for Vinstradalen, egnet seg best for sauer, derav sauelæger. De fleste lægrene overgikk etterhvert til setre. Et unntak er bl.a. storfelæget Elgsjølæget, som ble drevet av Drivstua. Fiskerett i Elgsjøen ble tillagt Drivstua fjellstue av Magnus Lagabøter, og læget ble anlagt i siste del av 1700-tallet. Alt i 1802 for Drivstumannen med driftefe opp Vårstigen til Elgsjøen. Idag brukes læget som fiskebu.

Det har vært sammenhengende setring i Vinstradalen helt fram til midten av 80-tallet. Det var vanlig å ha dyra beite nær gården vår og høst, og her stod også oftest et sommerfjøs. Sommerstid ble dyra holdt på setrene i dalen. I Vinstradalen er det idag spor etter slåtteløkkjer i nedre deler av dalen, figur 17. Slåtten i utmarka opphørte på 30-tallet, mens enkelte av vollene ble slått helt fram til nylig. Idag er det beite med flere tusen sauer. I Vinstradalen er det særlig fine saubeiter på vestsiden av elva i lia fra Tronget og sørover forbi Ryphussetrene. Her er det rikelig med snøleier og dermed ferskt gras helt fram til høsten. Det er også et betydelig kubeite i dalen, men den har avtatt noe de seneste årene, og dermed ekspanderer bjørkeskogen.

Figur 17. I nedre deler av Vinstradalen finnes mange gamle slåtteløkkjer i fjellbjørkeskogen. Mange av dem er åpne den dag i dag, og noen er også ryddet (Risløkkja, bildet). Løkkjene beites nå av sau.

I dag er det drift med melkekyr på to av setrene i dalen, på Megardsætra og Ryphussætra. På Megardssætra var drifta nedlagt en periode for så å bli tatt opp igjen i 1993. Fra og med 1995 er det i tillegg drevet foredling og salg av seterprodukter. På Ryphussætra ble den gamle drifta lagt ned allerede i 1958, men tatt opp igjen i 1998 med produksjon av tradisjonelle seterprodukter. Setergrendene i Loslia og Mæleslia blir brukt til storfebeite og slått.

Det er også dokumentert at det har vært betydelig kalksteindrift i Vinstradalen, trolig fra første halvdel av forrige århundre. Flere eldre kalkovner er påvist i tilknytning til forekomster av kalkstein. Kalksteinen ble bl.a. brukt til fjøs, innvendig og utvendig.

Biologisk mangfold

Det er stor variasjon i kulturmarkstyper i Vinstradalen. Nedre deler av dalen har store områder med gamle slåtteløkkjer i skog og på elvesletter, nå nytted til beite, åpne beitebakker og hagemarksskog av bjørk. På østsiden av Vinstra langs Brustølån til Holsetra er det et mer eller mindre sammenhengende område med åpen beitemark og hagemarksskog, figur 18. Her er det helt åpent med tydelig beitepåvirkede heier i mosaikk med lavkledde heier, myrflater og vatn.

Figur 18. Setervoller, åpen beitemark og hagemarksskog preger de nedre deler av Vinstradalen. Bildet er tatt ved Rønningssætra med utsikt sørover mot Snøvessætra og Gammelstuggusætra.

Deler av fjellområdet i Vinstradalen -Vetlvonin tilhører det botanisk rikeste fjellområdet i Skandinavia, som strekker seg fra Sissihø til Knutshø. Her forekommer en rekke interessante plantegeografiske arter. Av disse kan nevnes de bisentriske artene snøsoleie, blindurt, gullrublom, alperublom, dubbestarr, snømure, fjellnøkleblom, blåmjelt og reinmjelt. Bisentriske arter vokser i to atskilte områder i Norge. Det sørlige området omfatter den nordlige del av Jotunheimen, Dovre, Sunndalsfjella og Trollheimen. Bare 30 arter i den norske floraen har en slik utbredelse. Dovrefjella utgjør altså en vesentlig del av det sørlige utbredelsesområdet. Av sørlig unisentriske arter, dvs. arter som bare er utbredt i det sørlige fjellområde i Norge, er dovrerublom representert, en art som bare er kjent fra de sentrale fjellstrøk i Sør-Skandinavia. Gullmyrklegg har en langt videre utbredelse.

På sauebeitede kalkrike gras- og urterike heier i Vetlvonin er bl.a. fjellnøkleblom, dverggråurt, trefingerurt, fjellfrøstjerne, slirestarr, dvergjamne, fjelltistel, fjellsmelle, flekkmure og stivstarr vanlig, typiske arter for beitet vegetasjon på baserik grunn i

høyereliggende strøk. Fjellnøkleblom er en såkalt endemisk art for Skandinavia, dvs. at den er bare funnet her. Småsoete, fjellbakkestjerne og snøbakkestjerne forekommer spredt. Sterkt beitede områder kan ha mye finnskjegg, fjellmarikåpe, stivstarr, harerug, musøre, i tillegg til de allerede nevnte dverggråurt, trefingerurt, stivstarr og fjellfiol. Der hvor beitetrykket er lavere er det dominans av lyng og einer.

I sørlige deler av Vinstradalen, på vestsiden av elva og oppover lia, fra Tronget og sørover forbi Ryphussetrene, er det et stort område sterkt beitepåvirket av sau, pga. stadig tilgang på ferskt beite helt til høsten. Såkalte engsnøleier dominerer. Vanlige arter er bl.a. setermjelt, fjelløvetann, tettegras, snøsoleie, dvergsoleie, fjellrapp, sølvbunke, fjellfiol, fjellarve, dvergjamne, harerug, slirestarr, musøre, stivstarr, svartaks, marikåpe, snøbakkestjerne, fjellveronika, dverggråurt, følblom, snøgras og fjellkattfot vanlig. Andre arter: grønnkurle, bjønnbrodd, trillingsiv, gulsildre. Den eksklusive arten snøsoleie fins her i mengder. På østsiden av Vinstra, som beites mindre, er innslaget av dvergbusker mye større. Opp mot Ryphuskollen er det imidlertid svært rikt med en rekke krevende og plantegeografisk viktige arter. I øvre deler er det registrert ti forskjellige sildrearter. Det er også lavrike rabbesamfunn med bergstarr og reinmjelt.

Sterkt ku- og saubeitede og ugjødsle tørrbakker og friskenger i tilknytning til Brustølen i bjørkeskogssonen i nedre deler av Vinstradalen har en artssammensetning av kortvokste arter typisk for natureng eller naturbeitesmark. Viktige gras- og starrarter er smyle, gulaks, bleikstarr, engkvein og fjelltimotei. Vanlig forekommende urter er bl.a. rødkløver, harerug, blåklokke, snøsoete, følblom, ryllik, kvitmaure, engsoleie, reinmjelt, karve, dvergjamne, setermjelt, kvitkløver, kattfot, fjellarve, flekkmure, aurikkelsvæve, øyentrøst, blåklokke og småengkall. På de tørreste partiene er aurikkelsvæve, kattfot, marinøkkel, sauesvingel, snøsoete, i tillegg til harerug, blåklokke, ryllik og gulaks vanlig. Andre interessante arter er bl.a. bakkesøte, småsoete, snømure, bergrublom, fjellnøkleblom, og de varmekjære artene dunkjempe, dunhavre og rødknapp. I Trengen-området er det en svartkurlelokalitet. Svartkurle er idag en truet art.

Setervangene i Vinstradalen er fortsatt åpne og beitepreget, og sammenlignet med andre seterområder er hevdens svært god. Gjengroingen oppleves først og fremst fra kantene i de gamle slåtteløkkene, men takket være et sterkt beitetrykk holdes gjengroinga så å si i sjakk. Tidligere ble det sluppet store mengder hester i dalen mellom våronna og slåttene, noe som bidro til å holde eineren nede. I dag har eineren bedre betingelser, og det er stort sett einer og bjørk som preger gjengroingssituasjonen. Blant annet på Risgjerdessaetra kan man se eineren bre om seg. I inngangen til Vinstradalen ligger Risløkkja. Her er det i dag bjørkehage som blir beitet av sau. Løkka ble ryddet ved plukkhogst for ca. 15 år siden. Risløkkja er også slippsted for 4-5000 sauer hver vår.

Kulturminner/kulturmiljøer

Dalen har mange godt bevarte eksempler på den typiske, 3-delte seterbu delte opp i bu i sørenden, skjule i midten og "kjeller" i nordenden. Ved siden av der Salmakerstua står nå, på Risgjerdessaetra, er det et jordfjøs, figur 19. Det ble lagt nytt tak på det vel 300 år gamle fjøset for rundt 30 år siden, og det framstår i god stand. På Brustølen står det noen gamle hus. På to av fjøsene er det benyttet en spesiell lafteteknikk med kløyving. Treverket her består av gamle trær. Samtidig vet en at det eldste huset i Oppdal er datert til 1200-tallet. Ved Ryphusan står det også et gammelt steinfjøs. I tillegg fins det tufter etter gamle hus. Lengst nede i Vinstradalen er det tufter etter en gammel husmannsplass, Berteplassen, den eneste som lå

Figur 19. På Risgjerdessætra stå dette rundt 300 år gamle jordfjøsset. På tross av oppslag av bjørk fremstår det i god stand. Også innredningen er bevart.

På Ryphussætra er det satt opp flere nye bygninger. Selv om de er bygd i bindingsverk, er fargevalg, plassering og størrelse godt tilpasset setermiljøet, figur 20.

såpass langt oppe i utmarka. De andre husmannsplassene lå i kanten av utmarka. Ved Elgsjøen står ennå Elgsjølægret som er ett av få læger som ikke er overgått til seter i Oppdal. Slike fjell-læger er det svært få av i Sør-Trøndelag. Dette er et særegent kulturlandskap i seg selv bestående av en liten bu og en grasfleck. Det står også et gammelt sauelæger ved Tangen, men her er det i tillegg bygd 3 setrer.

Setermiljøa er for det meste velholdt med bygninger, steingarder og setervang. På noen av setrene er det satt opp nye bygninger, men disse er godt tilpasset den tradisjonelle byggeskikken. På Megardssætra er det for eksempel satt opp en ny salgsbod. Denne er tilpasset setermiljøet her på en god måte. Det gamle fjøset er modernisert med melkestall som er senket ned i bakken. Dette gjør at fjøset fra utsiden ser nærmest originalt ut, en svært vellykket tilpasning til det tradisjonelle setermiljøet.

Figur 20. På Ryphussætra til høyre er det satt opp flere nye bygninger i tilknytning til seterdrifta her. Bygningene er imidlertid godt tilpasset bygningsmiljøet ellers i dalen. Til venste står flere eldre seterhus, det ene brukes nå til overnatting for pilegrimer.

En gammel ferdselsvei går gjennom dalen, og er fortsatt fri for hyttebebyggelse, bortsett fra Vetlvonin. Drotningdalen, i sørlige deler av Vinstradalen, har sitt navn fra dronning Margretes reise gjennom dalen på 1300-tallet. Den gamle seterveien er også fremdeles godt synlig. Det er intakte steingjerder rundt hele setervollen flere steder, bl.a. rundt Holsetra.

Det fins flere eldre kalkovner i Vinstradalen.

Landskapsopplevelse og tilgjengelighet

Vinstradalen er en trang og smal dal, preget og delvis formet av elva som renner i dalbunnen, figur 21. Mange steder skjærer den seg ned i dype juv, andre steder er det morenebakker den har skjært seg ned i. Den smale dalforma gir en tydelig romfølelse med ganske bratte vegger rundt et forholdsvis lite gulvareal. Elva og vegen er tydelige bevegelseslinjer her, som leder en i dalens lengderetning.

Figur 21. Vinstradalen er en trang og smal dal med velhevdede setrer i hele dalens lengde. Bildet viser utsikta nordover dalen fra Ryphussætra.

Vinstradalen er ingen typisk dal for Oppdal, både topografien og den svært gode hevden gjør at området skiller seg ut som noe spesielt. Selv Oppdalinger kan bli overrasket over hvordan det ser ut her oppe. Den øverste del av dalen er over skoggrensa, og setrer så høgt oppe er både sjeldent og eksotisk.

Landskapet i Vinstradalen oppleves som velstelt og vakkert. Det er fortsatt åpent, siden gjengroinga ikke er blitt et så stort problem her som i de fleste andre seterdaler. Det er dessuten få inngrep i dalen. Alt dette gjør Vinstradalen til et helhetlig og interessant område å besøke. Både den naturgitte og menneskeskapte variasjonen er stor i dalen, noe som gir høy opplevelsesverdi.

Bilvegen gjennom dalen gjør at området er svært lett tilgjengelig. Veggen er også godt egnet for syklistene. Dalen er over ei mil lang, og det er derfor drygt å ta beina fatt innover. Pilegrimsleia går gjennom dalen og er i dag merket til veggen. Opprinnelig gikk den i fjellet like vest for Vinstradalen vinterstid, og i Drivdalen sommerstid. I dag går pilegrimsleia opp Vårstigen fra Kongsvoll og over til Vinstradalen og ned denne. På Ryphussætrene er det restaurert et gammelt hus for overnatting til pilegrimer.

For den fiskeinteresserte er det muligheter for å fiske både i Elgsjøen og i tjern og bekker/elver i området. I noen av de dypeste elvejuva drives det dessuten organisert juving.

Inngrep og trusler

I dette varierte og sammensatte kulturlandskapet er det foretatt svært få inngrep. Det er sjelden at en seterdal som er i aktiv bruk og som ligger så vakkert til, ikke har noen inngrep av nevneverdig karakter, både når det gjelder hyttebebyggelse (det fins noen få ved Vetlvonin og Elgsjøen), oppdyrking, granplanting (ett lite plantefelt i nedre deler) og industri. Dette gjør at en har bedre forutsetninger for å ivareta et representativt seterlandskap for fremtiden her enn mange andre steder hvor enten gjenvokringen er langt framskredet eller bruksmåter har endret seg. Det mest dominerende inngrepet i dag er veggen, som på mange måter er en forutsetning for at setrene skal holdes i stand og i drift.

Gjengroing på grunn av manglende uttak av skog og busker utgjør den største trusselen for områdets kvaliteter. Synkende antall beitedyr vil også være en trussel, både for interessante kulturmarkstyper og for det åpne landskapet. Dette avhenger i dag først og fremst av rammebetingelsene for sauehold.

Hyttebygging vil være en stor trussel, både på grunn av at hyttebygninger vil bryte med helheten, og fordi man vil få anlagt veger. Det er derfor svært viktig at Vinstradalen holdes fri for utbygging.

Vurdering av området

Vinstradalen kan sies å være en representativ seterdal for sørlige, indre deler av Sør-Trøndelag. Gjennom langvarig og fortsatt tilnærmet "tradisjonell" bruk med både ku- og sauebeite, har en klart å opprettholde et mer eller mindre intakt seterlandskap med de ulike elementene godt ivaretatt, figur 22. De gamle kulturmarkene utgjør nøkkelementer, sammen med seterhusene og steingjerdene og den gamle seterveien.

Det er et stort mangfold og stor omfatning av ulike velhevdede kulturmarkstyper innen området med et dertil hørende artsmangfold av slåtte- og beitebegunstigede arter, hvorav flere er sjeldne, og mange er kalkkrevende. Kombinasjonen lang kontinuitet i beite og slått, lite eller ingen gjødsling og kalkholdig jordsmonn er i ferd med å bli sjelden i kulturlandskapet idag.

Området representerer også stor brukshistorisk variasjon, fra husmannsvesen i nedre deler, via seterbruk med utmarksslått og beitebruk, til fjell-læger ved Vetlvonin og Elgsjøen, i tillegg til kalksteinindustri. Fjell-lægrene utgjør et sjeldent og særpreget stykke kulturhistorie og kulturlandskap i Sør-Trøndelag.

Figur 22. Seterlandskapet i Vinstradalen er godt bevart i forhold til mange andre seterdaler. Området er fortsatt i drift med ku- og sauebeite, noe som sikrer at det holdes åpent. Svært mange bevaringsverdige bygninger finnes også i dalen. Fra Megardssætra med utsikt mot Losætrin på platået lengst inne i bildet.

Mange typiske seterbuer og tilhørende fjøs og høyløer, samt steingjerder er godt bevart på de fleste setervollene. Noen av husene er også trolig svært gamle.

Vinstradalen vil utgjøre et viktig referanseområde for forskning innen økologi, antropologi, kulturhistorie, arkeologi osv. Et slikt referanseområde vil også være viktig i undervisningsøyemed, og brukes allerede med dette formål i Vinstradalen.

Vinstradalen er også svært interessant mht. forekomst av mineraler, hvorav flere er sjeldne og en har eneste kjente funnsted i Norge i Vinstradalen.

Aktuelle tiltak/skjøtselsanbefalinger

Vinstradalen er en unik seterdal og et av de 13 høyest prioriterte kulturlandskapa i Sør-Trøndelag fra *Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap* (Liavik 1996). Området er derfor svært viktig å ta vare på gjennom målrettet skjøtsel av kulturlandskapsverdiene. Innsatsen bør rettes mot å ta vare på det biologiske mangfoldet og de flotte setermiljøa i dalen. Under dette ligger også ivaretagelse av landskapsbildet.

Den svært artsrike vegetasjonen i området er avhengig av et åpent kulturlandskap i drift. Det er derfor viktig at beitebruken opprettholdes og at beitetrykket er like sterkt som i dag. I tillegg til sauebeiting, er det ønskelig at det beites mer med storfe i området, da dette skaper større variasjon. Særlig er tradisjonell sambeiting positivt. Beiting i ugjødslet natureng, som på Ryphussætra, er av stor verdi. På den andre setra i drift, Megardssætra, foregår beitinga for det meste på gjødsla mark. Beitinga har derfor her liten effekt på artsmangfoldet, men bidrar likevel til å holde liv i seterlandskapet og til å holde det åpent.

Enkelte steder, som på Risgjerdsetra, trengs rydding av blant annet einer. Ryddinga bør foregå slik at marka skånes og det avkappede materialet må fjernes og gjerne brennes på et egnet sted. Beitinga må fortsette som før. På sikt vil det trolig bli behov for rydding også flere steder, både på setervanger og i slåtteløkker. Gjengroinga går sakte så høyt oppe og ved så høyt beitetrykk, men uten det store uttaket av ved man hadde tidligere, vil gjengroinga etter hvert likevel sette sitt preg på landskapet. Utlegging av saltstein er egnet til å oppnå et høyere beitetrykk i områder der det er ønskelig å sikre at det holdes åpent. Rydding og restaurering av gammel kulturmark bør foregå som beskrevet i vedlegg I, kapittel 4. Anbefalinger for videre skjøtsel er gitt i vedlegg I, kapittel 5.

Et seterlandskap holdes best i hevd gjennom fortsatt drift. Bygninger har vanskelig for å bli vedlikeholdt når de ikke er i bruk, samtidig som særlig setervangene forfaller på setrer som ikke er i drift. Mange av setrene i Vinstradalen er i dag i bruk først og fremst som sankehytter og til ferie og fritid. Selv om dette sørger for at i alle fall bua vedlikeholdes, står mange av uthusene i fare for å forfalle.

To setrer er solgt ut som fritidshus. Dette er uheldig, ettersom det vil øke presset for å forandre bygningene. Samtidig skilles bygningene fra setervangene og den opprinnelige sammenhengen. For å unngå at dette skillet blir for tydelig, frarådes det på det sterkeste at det blir satt opp gjerde rundt de utskilte tomtene. Videre utskilling av tomter i området frarådes, da dette vil fragmentere seterlandskapet.

Grunneierne i Vinstradalen har underskrevet en erklæring om å unngå hytteutbygging i området. Dette er et svært positivt initiativ fra grunneiernes side, og vil kunne sikre at Vinstradalen også for framtida vil være et særlig velholdt og urørt seterområde. Denne holdningen bør følges opp gjennom konkrete planer for ivaretagelse av kulturlandskapsverdiene i dalen, og eventuelt alternativ næringsutvikling.

Flere gamle bygninger i dalen er i begynnende forfall. Det bør derfor foretas en tilstandsvurdering av samtlige bygninger i dalen og lages en plan for oppfølging av bygningene. Det bør søkes SMIL-midler gjennom kommunen til restaurering av de bygningene som har behov for det. Restaureringa bør utføres i samsvar med tradisjonell byggeskikk i området.

Man bør være restriktiv med å sette opp nye bygninger på setrene. Hvis dette likevel er nødvendig med hensyn til seterdrifta, bør bygningene så langt som mulig tilpasses eksisterende bygningsmiljø. Et godt eksempel på vellykket nybygging og ombygging finnes på Megardsetra, som kan tjene som eksempel på vellykket tilpasning til moderne driftsforhold. Mer om restaurering og nybygging finnes i vedlegg II.

5 Aalbu – Vognill – Vang

Befart: Primo august 2004

Hoh.: 400- ca. 850 m

Beskrivelse av området

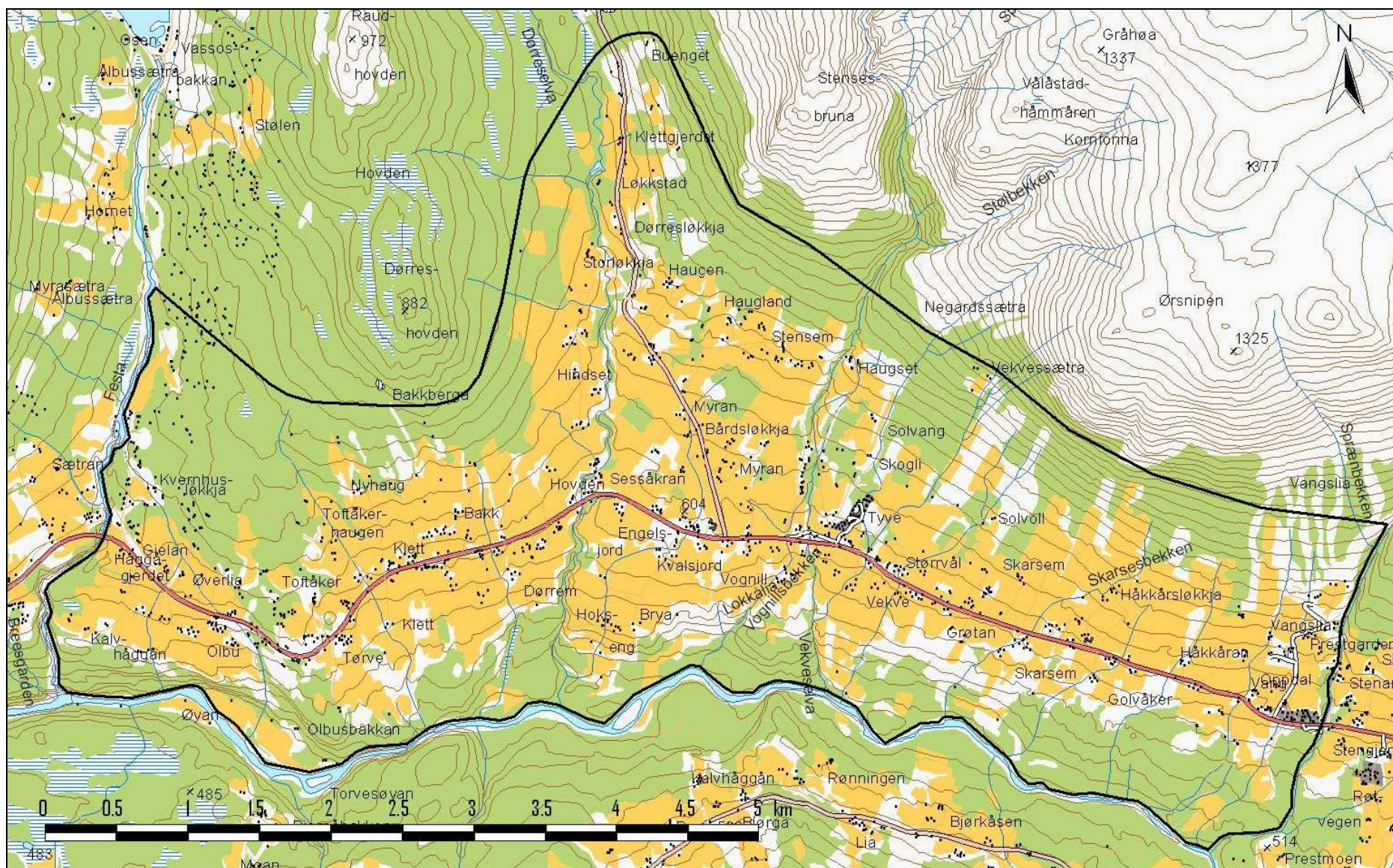
Området Aalbu-Vognill-Vang ligger like vest for Oppdal sentrum og er mot vest avgrenset mot elva Festa, i øst mot Skjørdøla, figur 24. Grendene ligger på rekke og rad i den sørvendte dalsiden over elva Driva, som renner i bunnen av dalen vestover mot Sunndalsøra. Mellom Vognill og Vang ligger gårdene som smale striper som strekker seg helt fra elva og opp til snaufjellet. Innmarksarealene på noen av gårdene har da også en høydeforskjell på opptil 300 m. Lenger vest vider dalen seg ut, og i området på begge sider av Dørremselva ligger gårdene mer spredt utover, figur 23. Mot Aalbu snevres dalen inn, og gårdene ligger igjen som striper.

Figur 23. Mellom Vognill og Dørrem ligger gårdene spredt utover i den slakke dalsida. Fra Haugset er utsikta over jordbruksgrendene et flott syn.

Fjelloppbyggingen i Trøndelag er en blanding av dyperutiver, skiferbergarter, konglomerat og sandsteinsbergarter, påvirket av den kaledonske fjellkjedefoldingen. Her finnes bratte formasjoner med kraftig relieff. Undersøkellesområdet ligger i den vide Drivdalen, som er dannet ved hjelp av breens skuring, og er en såkalt U-dal. Drivdalen utgjør hoveddalføret og har hengende sidedaler, som bl.a. Gjevilvassdalen og Skardalen fra nord.

Berggrunnen består av vulkanske bergarter mellom Oppdal sentrum og Vognill (NGU 2005). Disse bergartene gir et forholdsvis næringsrikt jordsmonn og kan inneholde noe kalk. Mellom Vognill og Aalbu består berggrunnen av hovedsakelig kvartsitt og øyegneis. På oversiden av riksvegen på Aalbu er berggrunnen særlig kalkrik med blant annet kalkglimmerskifer og kalksilikatgneis. På nedsiden av vegen er det metasandstein og skifer som dominerer. Berggrunnen er for dekket av et tykt lag morenemateriale mellom Oppdal sentrum og Tørve, men er tynnere ned mot elva, opp mot fjellet og på Aalbu. Morenemateriale danner et godt jordsmonn der det inneholder lettforvitret stein, skifer og kalkstein.

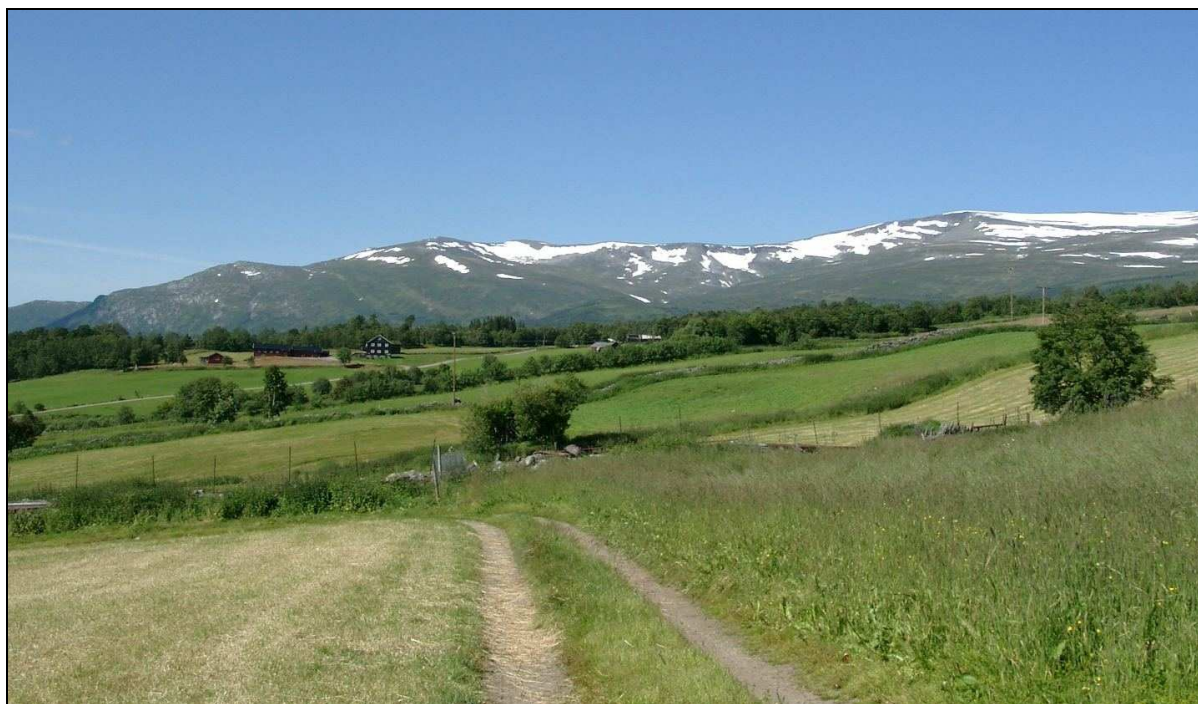
Figur 24. Kart over området Aalbu (Olbu på kartet), Vognnill og Vang. Kartdata: Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, Statens kartverk/tillatelsensnr. MAD 12002-R127454.

Nåværende og tidligere drift

Tidligere ble det dyrket korn på de aller fleste gårdene på Oppdal. Til tross for den høye beliggenheten var kornet årsikkert, og Oppdal var fylkets største leverandør til Statens Kornforretning en periode før andre verdenskrig (Anders Strand, pers. medd.). Kornjorda lå på nedsida av dagens R 70, men så høyt oppe at den ikke var utsatt for kaldlufta som samles i dalbunnen. Såkornet og settepotetene skulle være i jorda til 17. mai, og det var vanlig å strø aske på snøen for å få den til å smelte raskere. Beitemarkene var å finne nederst ved elva og øverst oppe mot skoggrensa. De nederste arealene var gjerne vår- og høstbeite, mens arealene mot fjellet var sommerbeite. Sommerfjøs var ofte å finne både ved elva og lenger oppe. De gårdene som hadde seter, flyttet dyra dit i slutten av juni.

Slåtten begynte gjerne første uka i juli den gang det var hesjing, og man holdt på til midten av august. Setervangene ble også slått, i tillegg til slåtteløkker i utmark. Slåtten holdt på helt fram til kornhøsten tok til i begynnelsen av september. Utmarksbruken var omfattende, og man slo starr (myrslått) og høstet ”måsså” (lav), som ble kjørt hjem på skareføre vinterstid. Lauving (styving) foregikk helst blant husmenn, og det var bjørk og selje som ble høstet. Når man hadde vært på hogst på seinvinteren, tok man gjerne furutopper og –kvist med hjem, som sauene barket med stor appetitt.

I dag blir det vanligvis slått to ganger for året og brukt kunstgjødsel på enga på konvensjonelt vis. Beitearealene finnes som før nederst og øverst på gårdene og er mange steder ugjødslet, noe som delvis henger sammen med at jordsmonnet er forholdsvis næringsrikt. Det er stort sett ungdyr som beiter disse arealene sommerstid, mens kyr eller sauer beiter her om høsten. Om sommeren er sauene på fjellbeite mens kyrne gjerne er på setra. Gårdene ligger stort sett slik de har ligget siden de ble utskiftet og jorda er i drift på alle bruk i området. Dette gjør at jordbrukslandskapet har blitt relativt lite forandret i den senere tid, figur 25.

Figur 25. Det er drift på det meste av jorda i området og bare marginale arealer er i gjengroing. Steingarder og gårdsgrenser er i stor grad bevart slik de var for rundt 100 år siden. Dette gjør at kulturlandskapet har blitt forandret relativt lite.

En stor forskjell mellom førkrigsgården og dagens gård er tilgangen til arbeidskraft. Den menneskelige arbeidskraften er i stor grad erstattet med maskiner i dag. Dette har også betydelige konsekvenser for kulturlandskapet, ettersom maskinene setter premisser for hvilke arealer som er drivverdige. Før slo man dessuten hver en haug fordi man trengte fôret. I dag har man på kunstgjødsel eller leier tilleggsjord av det nedlagte nabobruket for å få det ekstra foret man trenger. I dag er dessuten arbeidskraften svært dyr. Før kunne man ha to eller flere innleigde onnekarer og en til to tjenestejenter per gård, i tillegg til gårdens egne folk. Konsekvensen i dag er at marginale arealer gror igjen.

Før andre verdenskrig var det vanlig å ha flere slag dyr på gårdene, men få gårdsbruk hadde særlig mer enn 10 kyr og noen sauer. Rundt slutten av 50-tallet ble det slutt på kornproduksjonen, noe som medførte en økning i besetningene på grunn av at større dyrkningsareal for gras ble tilgjengelige. På 60-tallet kom en investeringsfase for melkemaskin, noe som førte til at mange gikk over fra melkeproduksjon til kjøttproduksjon med sau. I dag er det få som kombinerer sauer og kyr, og besetningene består typisk av enten 100-200 vinterfora sauer eller 15-20 kyr. Landskapsforandringene har vært betydelige i disse prosessene, men sammenlignet med de utfordringene jordbruket står ovenfor i dag, var konsekvensene få og kontrollerbare. De siste 50 år har antallet gårdsbruk vært relativt konstant og bygda struktur har derfor vært opprettholdt. I dag trues mange gårdsbruk av nedleggelse og utbygging, noe som vil ha dramatiske konsekvenser både for landskapet og bygda som bosted.

Biologisk mangfold

Vegetasjonsundersøkelser ble gjort i tre beitemarker i området, på Aalbu ved Ordførarvegen, på Haugset og på Vekve. I tillegg er det sett på feltnotater fra *Nasjonalt registrering av verdifulle kulturlandskap*, der Oppigardsløkkja og Utistubakken på Aalbu ble botanisert i 1995.

Området har et næringsrikt og delvis kalkrikt jordsmonn. Dette gjør at vegetasjonen kan bli artsrik her. De klimatiske forholdene i området er relativt gunstige på grunn av at området er sørvendt, samtidig som den høye beliggenheten gjør at mange fjell- og seterarter er vanlige i tillegg til lavlandets kulturmarksarter.

Det er særlig beitemarkene i området som har innslag av gammel kulturmark og som er artsrike. De intensivt drevne jordbruksarealene ligger i et belte på begge sider av veien, med beitemark både nedenfor mot elva og ovenfor mot fjellet. Beitemarkene ligger gjerne derfor i de bratteste områdene og der hvor det er grunnlendt, figur 26. Dyrkamarka ligger på de arealene hvor det er rimelig hellingsgrad for tilkomst med maskiner, jordsmonnet er tykt nok og hvor det er best klima. Mye av det som i dag er beitemark har tidligere vært slått, og noen steder har også vært kornåker.

Gammel kulturmark (med verdifull vegetasjon) sammenfaller stort sett med det som i dag er beitemark. Gårdsbrukere i området mener det er like mange dyr i bygda som tidligere, og at det derfor ikke er mangel på beitedyr som fører til den gjengroingen vi i dag ser over store deler av området, og da helst i beitemarka ned mot elva og opp mot fjellet. Årsakene til gjengroing er trolig redusert uttak av skog til ved og redusert omfang av åker og slåttemark. Uten uttak av trær vil det skje en naturlig gjengroing i beitemark, som vanskelig kan hindres bare ved beiting – særlig siden det ofte bare beites vår og høst. Siden kornproduksjonen tok slutt, har åkeren blitt til eng og mye av den tidligere slåttemarka har blitt beitemark. Før ble det gjerne

vår- og høstbeitet i slåttemarka og slått bare en gang. Dette krevde store arealer, men intensiveringen i jordbruket har i dag ført til større produksjon på mindre arealer enn før. Det er derfor det reduserte arealbehovet som er den viktigste årsaken til gjengroingen vi ser i dag og som truer de gjenværende arealene med gammel kulturmark – og dermed det biologiske mangfoldet.

Figur 26. Beitemarka ligger i de bratteste deler av innmarka, som her i skråningene ned mot elva på Vognill. Marka er noe grunnlendt men med god solinnstråling. Mange steingarder er bevart på disse arealene og det er også her vi finner fleste innslag av gammel kulturmark.

I området Vognill-Vang ble to beitemarker i fjellbjørkeskogsbeltet befart. Den ene på gården Vekve, den andre på gården Haugset. På Haugset er det 4-500 dekar inngjerda beite. Dette består for det meste av natureng og hagemark (bjørkehage), figur 27. Fram til første verdenskrig var dette slåttemark. Gradvis gikk det over til beitemark, først for kalver, seinere for kyr. Området har bare delvis vært gjødslet. Her ble funnet sterkt beitebegunstigede arter som blåklokke, harerug og blåkoll. I tillegg engarter som indikerer tradisjonell drift uten gjødsel, som gulaks, øyentrøst, kvitmaure, småengkall, prestekrage og kattefot. Fjellarter som fjelltimotei og fjellmarikåpe er også vanlige i vegetasjonen. Fra høgstaudebjørkeskog kommer arten tyrihjelmsinn inn. Der det har vært ryddet for skog og kratt, slik at nesten ingen trær står igjen, er det kommet opp en del bringebær, som ofte kan være en aggressiv gjengroingsart.

Det beitede området på Vekve er inngjerdet og beites av sau vår og høst, om sommeren av kyr. Beitemarka har et liknende artsinnhold som på Haugset. Her finnes beitebegunstigede arter som engkvein, blåklokke, føllblom, blåkoll, engsyre, harerug, grasstjerneblom, ryllik, finnskjegg, kvitkløver og tepperot. Også noen gjødselømfintlige arter finnes, som gulaks og øyentrøst. Artsinnholdet bærer her likevel preg av bedre tilgang på gjødsel enn i beitemarka på Haugset, med blant annet brennesle og engsyre. I tillegg til det dominerende treslaget bjørk, finnes her noe einer, gråor og hegg, dessuten noen få gamle rognetrær. Det er tydelig at disse treslagene her lever nær sin høydegrense.

Figur 27. På Haugset (bildet) og Vekve finnes store arealer med hagemark i bjørkeskogsbeltet ovenfor gårdene. Mye av arealet er gammel slåttemar, men er nå i bruk som beite. Her finnes arter som blåklukke, harerug, øyentrøst, kvitmaure, småengkall, prestekrage og kattefot.

Under *Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap* ble det gjort registreringer på Aalbu i Utistubakken på gnr./bnr. 188/1 og på Oppigardsløkkja på 191/1. Utistubakken ligger ned mot elva og er tydelig terrassert og har åkerkanter, gamle veger, rydningsrøyser med mer. Bakken ble slått til 1950, siden beitet med storfe. Den ble gjødslet første gang i 1993, og i 1995 fant man fortsatt gjødselsømfintlige arter som dunkjempe, raudknapp, sølvmore og stemorsblomst. Tidligere skal det også ha vært høstet ”strå” fra eleveslettene i området.

Oppigardsløkkja ligger mellom riksvegen og Ordførarvegen og er en gammel kulturmark som tidligere var høstet med slått og lauving, og har aldri vært gjødslet. Området ble seinere beitet av storfe, men gikk ut av bruk i 1995. Oppigardsløkkja ble registrert som buskrik på grunn av en begynnende gjengroing, og hadde busk- og treslag som einer, bjørk, osp, gran og furu. Her var et næringsrikt og basisk jordsmonn, og vegetasjonen var gjennomgående urterik med varierende tørre og friske forhold.

De tørre områdene var svært artsrike og dominert av mange vanlige kulturmarksarter med innslag av sjeldnere arter. Arter som gjerne forekommer på baserik jord var dunkjempe, harerug, gjeldkarve, grønnekurle, brudespore og svartkurle. I tillegg kommer fjellrapp og fjellfrøstjerne, som begge er avhengige av et baserikt jordsmonn. Svartkurle er listet som sårbar i *Nasjonal Rødliste* (Direktoratet for Naturforvaltning 1999), en kategori som omfatter arter i sterk tilbakegang. Svartkurle ble her funnet i et noe uvanlig habitat, og var vanlig i visse områder sammen med blant annet finnskjegg, kattefot, bleikstarr, harerug, tepperot, legeveronika og fuglevikke.

Arter som først og fremst forekommer i slåttemark, var prestekrage, brudespore, gulaks og svartkurle. Forekomsten av arter med hovedtyngde i beitemark var aurikkelsveve, blåkoll,

finnskjegg, kattefot, legeveronika, småsmelle, jonsokkoll og markjordbær. Andre registrerte arter, som vokser både i slåtte- og beitemark, var raudknapp, ryllik, karve, småengkall, blåklokke, kvitmaure, øyentrøst, engkvein, raudsvingel, gjeldkarve, tiriltunge, vanlig arve, skjermesveve, bråtestarr, hårsvever og engfiol.

I områdene med dominerende frisk vegetasjon ble det i tillegg funnet gullris, engfrytle, dunhavre, hengeaks, skogstorkenebb, stormarimjelle, tveskjeggveronika, smyle og en marinøkkelart. Dunhavre er en typisk slåttemarksart, mens gullris og skogstorkenebb gjerne kommer til under gjengroings. Også i disse områdene ble det funnet svartkurle.

Øverst i lia, mot skoggrensa, dominerer blåbærbjørkeskog. Lenger ned finnes mye hagemarksskog. Dette er en kulturbetinga skogtype med et åpent tresjikt skapt gjennom påvirkning ved hogst, beiting og tråkk. Undervegetasjonen får gjerne et parklignende preg der gras og urter dominerer. Bjørk er det vanligste treslaget her, og der skogen går mot gjengroing kommer arter fra høgstaudebjørkeskog inn.

Vegetasjonen i området Aalbu-Vognill-Vang er generelt svært rik. Her møtes østlige og vestlige elementer, i tillegg til fjell og lavland. Selv om mye av den gamle kulturmarka er gjengroende eller gjødslet, finnes det innimellom svært verdifulle elementer av gammel kulturmark, fordelt på mange gårdsbruk. De verdifulle områdene kan gjenkjennes som arealer med en lav, åpen vegetasjon som aldri har vært gjødslet, fortrinnsvis gammel beite- og slåttemark. Disse områdene har gjerne et innslag av gamle, frittstående trær og berg stikkende fram i dagen (områder hvor morenedekket er tynt). Det svært artsrike området Oppigardsløkkja finner man dessuten på den kalkrikeste berggrunnen i området.

Kulturminner/kulturmiljøer

Undersøkellesområdet har en svært lang bosetningshistorie, med kulturminner som spenner over mer enn 1000 år. De eldste kulturminnene finnes i gravfeltet på Vang. Dette er det største gravfeltet i Norge fra heden tid. Det er registrert mer enn 750 graver her, og en stor del skriver seg fra vikingtiden. Feltet har vært i bruk i minst 700 år, trolig av opptil 40 gårder. Etter alt å dømme har hver dag hatt sitt eget gravleggingsområde. Gjennom gravfeltet er det også spor etter en eldgammel hulveg. Når folk gikk til fots eller red på hesteryggen i samme faret i hundreår etter hundreår, ville erosjonen etter hvert senke vegen litt ned i terrenget, spesielt i bakker der vannet fikk muligheter til å grave. Vegen gjennom gravfeltet har trolig vært en del av det forhistoriske vegsystemet over Dovrefjell. Pilegrimsleden til Nidaros følger også denne vegen gjennom gravfeltet. Det finnes spor etter holvegen fra elva og oppover til gravfeltet. Vegen fortsatte videre oppover og opp til der kirken ligger i dag.

De mange steingardene er karakteristisk for Oppdal, og setter sitt tydelige preg på bygda her. I nyere tid skjedde det en radikal endring i jordbrukslandskapet som følge av lov om utskifting av 1857. Da ble små åkerlapper og teiger slått sammen til større enheter, som så ble skiftet ut mellom bøndene. De fleste innmarksgjerdene vi ser i dag er bygget opp i forbindelse med denne jordreformen. Steingardene beskyttet innmark og dyrkingsarealer, og de avgrenset råket (fegata, geila), der husdyrene ble ledet fra fjøset til utmarka. De ble også satt opp som eiendomsgrenser. Materiale til steingardene ble hentet fra rydding av innmark. Noe av steinen kunne også bli lagt i rydningsrøyser. Steingardene krevde ettersyn og vedlikehold. På ettervinteren eller tidlig om våren kunne man se skadevirkningene av tele og fjorårets beite. Tiden var da inne til å foreta vedlikehold før dyrene ble sluppet på beite. Både råk og grensegarder er sentrale deler av kulturlandskapet her, og derfor viktige å ta vare på.

Tradisjonelt var bygningene i tunet laftet, figur 28. Vanligvis bestod tunet her av en stue, et fjøs med låve og gjerne to stabbur (et for korn og ett for andre matvarer). I tillegg kunne det finnes en sommerstue og andre uthus. Firkanttunet, som er vanlig ellers i Trøndelag, har ikke vært så utpreget på Oppdal. Ellers på gården kunne det finnes kvernhus (som fikk kraft fra Skjørdøla), sommerfjøs og høyløer. Også i utmark kunne det finnes høyløer, i tillegg til seterbebyggelsen.

Figur 28. De mange laftede, upanelte bygningene preger hele området mellom Aalbu og Vang. Husmannsplassen Aalbusbakken er bare et av mange steder her hvor det tradisjonelle bygningsmiljøet er tatt vare på.

Figur 29. Flere skiferbrudd finnes i området, og det finnes tydelige spor etter dette ennå, både slike hauger av stein og noen bygninger.

Tradisjonelle bygningsmiljøer finnes på et stort antall gårder, og området er særdeles rikt på kulturminner i form av gamle, bevaringsverdige bygninger. Særmerkt er den gamle butikken på Vognill (Vognildbua). I lia ovenfor gårdene finnes det flere steder skiferbrudd, og det står fortsatt igjen noen bygninger fra tida disse var i drift, figur 29.

Der de eldre bygningsmiljøene har blitt vedlikeholdt og nennsomt restaurert, og hvor ny bebyggelse er underordnet overordnede landskapstrekk og egnens særpreg, finner vi kvaliteter som vi bør gjøre store anstrengelser for å ivareta.

Landskapsopplevelse og tilgjengelighet

Drivdalen danner et landskapsrom som er ganske smalt nederst der elva renner. Fra elva er dalsidene ganske bratte, men høyere oppe vider dalen seg utover og har derfra en slakere stigning opp til skogbeltet, der dalsiden igjen blir brattere. I dette landskapet oppleves fjella som vegger, mens de slake dalsidene fungerer som gulv. Dette er et storskala landskap hvor de store landskapsformene (fjell og dal) preger opplevelsen. Landskapet har også en rekke underordnede landskapsrom. Enkelte jordbruksarealer omkranses helt av trekker i eiendomsgrensene, og danner klart avgrensede landskapsrom. Den nederste del av dalen utgjør også et eget landskapsrom. Her er dalsidene brattere ned mot elva, og noen steder danner de nærmest en canyon. Inndelingen i landskapsrom er viktig for vår opplevelse av et landskap, og romfølelsen hjelper oss å få oversikt.

Området mellom Aalbu og Vang ligger i dalsiden som et bakteppe i det store landskapsrommet. Et bredt belte med dyrkamark og beitemark strekker seg her oppover mot bjørkeskogen i forskjellige høyder, figur 30. Det intensive jordbrukslandskapet opp mot fjellet gir en sterk opplevelse. Bjørkeskogbeltet er klart avgrenset mot snaufjellet og møtet mellom fjell og himmel gir et strøk av storhet til landskapet. Løypetraseene i Vangslia er godt synlige, særlig fra sør, og strekker seg som en hånd oppover lia fra Vang. Disse løypene er i nyere tid blitt et landemerke for Oppdal og setter sitt preg på bygda. Om sommeren kan traseene nesten forveksles med jordbruksarealer, siden de har den samme, smale og langstrakte formen, og slik glir de ganske naturlig inn i landskapet her.

Lia har rolige terrengformer, små bekkefar som ikke er så dype og relativt jevn helling på terrenget med enkelte terrasser og brattere partier innimellom. Elvene som avgrenser undersøkelsesområdet, Festa og Skjørdøla, skjærer seg likevel dypt ned i terrenget. Ned mot Driva og opp mot fjellet, blir terrenget brattere. Det er jordene som er dyrka så høgt opp og mosaikken med dyrkamark og randskog som er de dominerende landskapselementene i lia. Dyrkamarka brytes enkelte steder opp med beiteløkker og skogkruller som danner et variert og særpreget kulturlandskap. Randvegetasjonen langs småbekker og Skjørdøla er viktige trekk i kulturlandskapet.

Vang ligger som en rygg i landskapet. Kirka er strategisk plassert her og sees godt fra store områder omkring. Kirka trer tydelig fram i landskapet når en passerer Håkåren og kommer opp kirkevegen. Oppdal kirke utgjør sammen med den freda Raudlåna og prestegården et spesielt kulturmiljø. På Vang blir dette det viktigste elementet i landskapet, og utgjør for mange Oppdals symbollandskap.

Samtidig som den enkelte gård har stor variasjon gjennom mange forskjellige elementer, som tun, eng, beite, skog osv., er strukturen ganske lik gårdene imellom. I kombinasjon med et vidt landskapsrom, blir det derfor forholdsvis vanskelig å orientere seg. Mangelen på tydelige landemerker forsterker dette. Dalen er likevel klart avgrenset, noe som gjør at man alltid har eg sterke følelse av hva som er nord, sør, øst og vest. Dalføret er også den tydeligste bevegelseslinjen, noe som gjør at man naturlig orienterer seg i øst-vestlig retning. Riksvegen, som går i samme retning, er også en slik tydelig bevegelseslinje, og er det naturlige holdepunktet i dette landskapet. Bevegelseslinjene er viktige når vi orienterer oss, noe vi leder blikket etter. Inngrep i bevegelseslinjene gjør at landskapet blir vanskeligere å orientere seg i, og dermed virker det også mer rotete.

Området Aalbu-Vognill-Vang er først og fremst et viktig jordbruksområde. Gården ligger her som de "alltid" har gjort, og er blitt som en naturlig del av landskapet. Siden utskiftinga har

Figur 30. Mellom Vognill og Vang ligger gårdene som smale striper som strekker seg helt fra elva og opp til snaufjellet. Landskapet er variert og spennende, og framstår som et velskjøttet kulturlandskap.

lite forandret seg, og de fleste av gårdene er fortsatt i drift. Kulturlandskapet i området framstår som velpleid og vakkert, med mange og varierte innslag av gamle bygninger, steingarder, råk osv. Et variert kulturlandskap, slik vi finner her, gir en iakttagelse mange og ulike opplevelser, samtidig som flere mennesker med ulike fysiske behov vil kunne bli tilfredsstillt i et variert landskap enn i et ensartet. Gang- og sykkelvegen som går fra sentrum og vestover langs R 70 gir mange muligheter for å oppleve landskapet. Den binder området sammen for dem som ferdes til fots og med sykkel. Ved siden av å være en

produksjonsressurs, er kulturlandskapet også en opplevelsesressurs. Ulike mennesker vil ha ulik forståelse og dermed opplevelse av landskapet alt etter hvilken kunnskap og erfaring de har.

Når man ferdes i området langs R 70, føler man at man har god oversikt over området. Man går likevel glipp av de interessante områdene der dalsiden blir brattere ned mot elva og opp mot fjellet. Kommer man litt høyere opp har man også svært god utsikt over området. Jordbruksområdet oppleves som helhetlig, selv om det er sammensatt av mange forskjellige elementer. Dette er elementer både fra moderne og tradisjonelt jordbruk, vevd sammen slik at det oppleves harmonisk. På tross av de moderne elementene (eneboliger, moderne fjøs), oppleves landskapet likevel som eldgammelt. Dette kan forklares med de mange steingardene som skiller gårdene fra hverandre og de gamle bygningene man har tatt vare på.

Mennesket setter sitt preg på landskapet ved sine byggverk og ved sin egen tilstedeværelse. Kulturelement som forteller om hvordan mennesket har tatt et landskap i bruk, vil alltid virke sterkt inn på hvordan folk opplever og forstår landskapsutviklingen. For kulturlandskapet er det viktig at de er bebodd og i drift, og menneskene her er integrerte deler av landskapet. De gamle gårdstuna er dessuten godt tilpasset landskapet de ligger i, og er eksempler på god arkitektur.

Gjennom gravfeltet på Vang er det anlagt en sti med informasjonsplakater som forteller i tekst og bilder om feltet og den kunnskap det gir oss om liv og tro i jernalderen. Turen tar rundt en halv time. Gravfeltet er også et vakkert naturområde, med en variert blanding av lauvskog og furu, dessuten et rikt fugleliv. Området innbyr til turer hvor man kan lytte til naturens og historiens sus.

Pilegrimsleia og stier i terrenget ovenfor gårdene er viktige turveger i området. Deler av pilegrimsleia er dessuten preparert skiløype om vinteren. Denne er en del av et større løypenett som strekker seg fra Fagerhaug i nord til Gjevilvasshytta i vest. Landskapsopplevelsen langs skiløypa er stor i området.

Inngrep og trusler

Området Aalbu-Vognill-Vang preges av relativt få og små inngrep. Riksvegen utgjør det dominerende inngrepet, men gjør samtidig området langt mer tilgjengelig. Linjene av gårdsgrenser (ofte med steingarder) som går på tvers av dalen, brytes nå av veggen. Dette gjør at gården mellom Vognill og Vang deles på tvers, noe som går ut over helheten i landskapet. Den gamle veggen gikk fra tun til tun ikke så langt fra der riksvegen går i dag. Tuna ligger nå spredt på begge sider av veggen, og dette gjør at veggen fortsatt går omtrent fra tun til tun.

Nyere, spredte eneboliger og noen offentlige bygninger (skoler, aldershjem) ligger midt i jordbruksområdet. Selv om bygningene bryter med helheten, er de viktige for å sikre bosetningen i området og en del av områdets moderne historie. Typehuskatalogene har sørget for at det som så mange andre steder er blitt bygd ut med lite hensyn til terrengetilpasning og stedegen arkitektur. Dette er med på å forflate kulturlandskapet. Spredt bebyggelse i jordbruksområder vanskeliggjør dessuten defineringen både av tettstedsbebyggelse og gårdsbebyggelse.

Deler av området har også vært utsatt for hyttebygging, men hyttefeltene er i stor grad plassert i bjørkeskogsbeltet. De er derfor ikke så synlige og påvirker ikke landskapsbildet i altfor stor grad. Det finnes likevel unntak i form av større bygninger som stikker seg fram som "fyrtårn"

i området. Øverst i Vangslia ligger Vangstunet, et utleiekompleks med fire laftabygg i tre etasjer. Vangstunet framstår som en homogen, kompakt utbygging som er godt synlig i lia, også fra store deler av kommunen som har innsyn mot Vangslia. Bebyggelsen har imidlertid en klar funksjon i sammenhengen den ligger i, og kan derfor lettere aksepteres.

I Vangslia ligger et alpinanlegg, som utgjør et stort inngrep i landskapet. I skogsterreng blir slike anlegg dessuten særlig godt synlige. Til tross for at anlegget berører forholdsvis store arealer, finner det sin plass i det vide landskapsrommet og er som nevnt blitt et landemerke for Oppdal. Selve heisinnretningene er ikke visuelt framtrædende på langt hold. Det er først når en kommer inn i nærområdet at heismastene skiller seg godt ut fra omgivelsene og oppleves som forstyrrende elementer i landskapet.

Felles for de fleste jordbruksområder i fylket er at de trues av nedleggelse. Dette ser ennå ut til å være et lite problem i dette området, men med flere negative endringer i bøndenes rammebetingelser (bl.a. krav til større enheter) vil kunne tvinge mange til å legge ned i løpet av noen få tiår. Dette vil i så fall ha store konsekvenser for helheten i området slik den fremstår i dag. Ytterligere rasjonalisering vil dessuten gå ut over de brattere beiteområdene, som har høy estetisk og biologisk verdi.

Ytterligere gjengroing vil på sikt derfor utgjøre en betydelig trussel for områdets kulturlandskapskvaliteter. De attraktive hagemarksarealene og ugjødslet beitemark er de arealene som først står i fare for å gå ut av drift, og som derfor er mest truet av gjengroing. Da mistes både et variert og spennende landskapsbilde og et verdifullt biologisk mangfold.

Videre utbygging med boliger og hytter vil kunne ha en fragmenterende virkning på jordbrukslandskapet og det positive landskapsbildet, hvis man ikke viser strenge hensyn til bl.a. utbyggingsform, plassering og byggeskikk. Den historiske helheten i området vil da bli utvannet, og disse ”fremmedelementene” vil etter hvert kunne komme til å dominere over den opprinnelige bygningsmassen. Vi mister da mye av den kulturhistoriske arven og tradisjonen.

Vurdering av området

Området Aalbu-Vognill-Vang er del av et stort og helhetlig jordbruksområde med mange gamle tun. Slik landskapet ligger i dag er det forholdsvis lite berørt av moderne inngrep, og det har høy opplevd elde. Området er rikt på kulturminner i form av steingarder, gamle bygninger, gamle veger, råk og gravminner. Ugjødslet, gammel kulturmark med et høyt artsmangfold finnes mange steder i området. På Aalbu finnes dessuten den truede arten Svartkurle. Alt dette gjør landskapet både unikt og spennende. Området er representativt for Oppdal som jordbrukskommune, og trues i dag først og fremst av nedleggelse og av mangelfullt planlagte utbygginger.

Aktuelle tiltak/skjøtselsanbefalinger

Området Aalbu-Vognill-Vang er et unikt kulturlandskap med tanke på helhet, variasjon og omfang. Det er derfor en stor ressurs, både for fastboende og for reiselivet i bygda, som må ivaretas både i kortsiktig og langsiktig perspektiv.

Man kan peke ut fire områder som er særlig viktige med tanke på å bevare områdets helhet og identitet, samt å utvikle området som et spennende reiselivsprodukt. Det er å bevare den gamle kulturmarka og beitearealene, bevare strukturen i landskapet (bebyggelse,

gårdsgrenser, helhet), bevare verdifulle enkeltlementer (steingarder, råk, gamle bygninger) og å tilrettelegge for opplevelse i landskapet.

Kulturmark har ofte et verdifullt biologisk mangfold hvis den har vært i drift over lang tid, ikke er tilsådd og ikke blir gjødslet (en definisjon av begrepet finnes i vedlegg I). Slike arealer finnes flere steder i området og har stor verdi for biologisk mangfold. Disse arealene må skjøttes tradisjonelt og må ikke tilføres gjødsel. Nærmere skjøtselsanbefalinger er gitt i vedlegg I. Der den gamle kulturmarka er i gjengroing, bør det ryddes slik at den opprinnelige strukturen oppnås, dvs. med et begrenset innslag av trær og busker. Der det har vært tresatt beitemark (hagemark), er det riktig å beholde et spredt tresjikt, men man må sørge for at trærne også kan forynges når gamle trær går ut. Selv beitemark i god hevd vil ofte gro igjen fra kantene. Rydding og restaurering av gammel kulturmark er beskrevet nærmere i vedlegg I. Ugjødslete beitearealer så vel som gjødslete har stor verdi for landskapsopplevelsen i området og man bør gjøre mye for å ivareta denne strukturen i landskapet. Rydding av gammel kulturmark kan delvis finansieres gjennom SMIL-midlene, som kommunen deler ut etter godkjenning og prioritering av søknader.

På Oppigardsløkkja er det som nevnt tidligere registrert et særlig verdifullt biologisk mangfold. Det er derfor svært viktig at dette området følges opp med egnet skjøtsel som ivaretar den gamle kulturmarka med dens artsrikdom. Området har lenge bare vært skjøttet med beiting, men for å skape bedre forhold for de slåttebetingete artene anbefales det at deler av arealet slås en gang årlig. Slåtten bør foregå seint og høyet må hesjes eller bakketørke. Slåtten må foregå med ljà eller tohjulstraktor med slåttestyr, og bør først og fremst legges til de tørrere arealene i området. Resten av arealet bør beites slik at vegetasjonen ved sesongens slutt er godt nedbeitet til et plenlignende dekke. Skjøtsel av gammel kulturmark ved slått og beiting er beskrevet i vedlegg I. Det gis fra og med 2005 ca. 250 kr/daa for beiting av slike verdifulle arealer, det dobbelte for slått. Denne tilskuddsordningen kan være aktuell for flere arealer innen området.

Strukturen i landskapet bør ivaretas med tanke på å opprettholde bomønstret med gårder som ligger tett i tett. Dette skaper en unik helhet i området. Spredt boligbygging frarådes derfor, siden dette vil bryte opp strukturen og skape uklare grenser mellom gårdsbebyggelse og boligbebyggelse. Eventuelle nye boliger kan gjerne plasseres i klynger, i stedet for konvensjonell småhusregulering eller spredt boligbygging. Slik unngår man en utflytende struktur, og klart definert bygningsmasse kan bli en positiv opplevelse i landskapet. Mindre boligfelt kan med hell plasseres i tunlignende samlinger, da bygger man opp under områdets landbruksmessige tilknytning. Boligene bør hente form og detaljering fra de tradisjonelle husene i området. Ved å skape et samspill mellom ny og eldre bebyggelse gjennom form, fargebruk, plassering og materialbruk, unngår man at de verdifulle bygningsmiljøene blir opphakkert. Terrenginngrepene bør reduseres til et minimum ved utbygging og føye seg landskapets form.

Kårboliger bør helst plasseres i tilknytning til eksisterende tun, slik at det ikke etableres nye ”tun” rundt omkring og slik at jordbruksarealer ikke går tapt. Tomter etter gamle, revne bygninger er ofte egnet, og bør da få samme orientering i terrenget som den gamle hadde. Selve bygningen tilpasses gjennom å bruke samme takvinkel som de tradisjonelle bygningene og bygge i en enkel form, gjerne avlangt. Materialvalget har også betydning og man bør så langt som mulig bygge i tre og naturstein. Vinduene er viktige for helhetsinntrykket, og både total størrelse, plassering og størrelsen på smårutene har betydning. Fargesettingen bør være slik at det skapes en helhet bygningene imellom og slik at de ikke stikker seg ut i landskapet.

Man bør ta opp farger fra omgivelsene og gjerne inspireres av grå- og brunfargene i solbrent treverk.

Oppføring av hytter i tilknytning til gammel gårds- og seterbebyggelse fører ofte til punktering og ødelegging av mange verdifulle bygningsmiljøer og landskapskvaliteter på grunn av manglende kritisk sans for kulturverdier, former, linjer, material- og fargebruk. Dette kan unngås med en helhetlig planlegging av eventuelle utbygginger, der det tas hensyn til omgivelsenes egenart og verdi. Et kritisk blikk på alle store utbyggingsprosjekter er nødvendig for å sikre verdifulle natur- og kulturlandskap, der det nye underordnes det eksisterende, og ikke omvendt.

Verdifulle elementer som råk, steingarder og gamle bygninger bør bevares for å ta vare på den stolte tradisjonen som området i dag er en bærer av. For steingarder og råk er det særlig viktig at de ikke gror ned, slik at de blir ødelagt og ikke lenger er synlige. Trær bør ikke få stå tett inntil steingarden, da røttene ellers kan forstyrre murens fundament. Råka har enten steingard eller grøft som gjerde. Der råka holdes åpne vil de utgjøre tydelige striper i landskapet og være positive elementer i en variert landskapsopplevelse. Kulturhistorisk er slike råk interessante å ta vare på, da det i få bygder er bevart slike innretninger. Også for turgåere kan råka være interessante, da de egner seg godt til ferdsel og en unngår å komme i konflikt med innmark. Samtidig får man da muligheten til å oppleve kulturlandskapet på nært hold, noe som vil være av stor verdi. Det finnes flere ideer om restaurering av råk i bygda for å legge til rette for ferdsel, blant annet like ved skolen og barnehagen på Vognill. Dette bør være svært interessant også for disse.

I grenda finnes mange gamle bygninger. Disse er med på å skape Oppdals identitet, og det må derfor være sentralt i forvaltningen av området å ta vare på disse. I tillegg er det viktig at nye bygninger underordner seg den stedlige byggeskikken, slik at den helheten som gjør området så spesielt i dag, også vil være der for framtida. Mer om restaurering av gamle bygninger og om nybygging i kulturlandskapet finnes i vedlegg II.

Markeringen av gårdsgrensene med steingarder eller trekkerer bør bevares, da de er svært viktige for landskapsopplevelsen. Der det mangler en tydelig markering kan det være aktuelt med leplanting med bjørk i gårdsgrensene. Særlig er det interessant å ta vare på den spesielle inndelingen av gårdene som smale striper i lia, som er et karakteristisk trekk ved store deler av området.

Fra Oppdal sentrum og vestover bygda finnes det en gang- og sykkelveg. Denne danner et svært godt utgangspunkt for turer i kulturlandskapet både til fots og på sykkel. Langs vegen finnes flotte gårdsmiljøer med tradisjonsrike bygninger, steingarder m.m. Det er god oversikt fra vegen og man kan se langt utover landskapet. Dette gjør at det er attraktivt å ferdes her. Også Vognillbua ligger tett ved vegen. Den holder åpent om sommeren, og kan være et mål i seg selv. Langs veger og stier kan turen utvides helt til Gjevilvassdalen. Det har vært lansert ideer om å knytte sammen mange ulike attraksjoner i byda, som alle har utgangspunkt i gang- og sykkelvegen. Da kan man ferdes langs denne, og ved ”knutepunkter” velge om man vil besøke en attraksjon eller fortsette til neste destinasjon. Dette vil kunne gjøre turer i kulturlandskapet langt mer spennende og øke forståelsen for jordbrukets og historiens betydning for våre omgivelser. Med relativt enkle midler kan det settes opp informasjonsskilt som forteller om bygninger, tun, råk, beitemark, planter og andre elementer i kulturlandskapet.

6 Kilder

Skriftlige kilder

Liavik, K. 1996. Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap i Sør-Trøndelag – sluttrapport for Sør-Trøndelag. Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, Miljøvernavdelingen.

Kilder på internett

NGU 2005. Bergrunnsgeologidatabasen. I *Geologi for samfunnet* [online]. Tilgang: <http://www.ngu.no/kart/bg250> [Sisert 05.01.2005].

SSB 2006. Regional statistikk. I *Statistisk sentralbyrå* [online]. Tilgang: <http://www.ssb.no/kommuner/region.cgi?nr=16> [Sisert 22.02.2006].

Muntlige kilder

Anders Strand, grunneier på Vang. Intervjuet august 2004.